

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФІЛАКТИКИ
ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ
ПОРУШЕННЯМИ**

**Кваліфікаційна робота (проект)
На здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**

Виконала: здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти
09-292М групи
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійної (наукової)
Програми Спеціальна освіта
Страханова Ганна Володимирівна
Керівник: к.психол.н., доцентка Ляшко
В.В.
Рецензент: к.б.н., доцентка Васильєва
Н.О.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Проблема девіантної поведінки дітей з порушеннями інтелекту у психолого - педагогічній літературі.....	8
1.1. Сутність, види та прояви девіантної поведінки.....	8
1.2. Передумови формування девіантної поведінки.....	17
1.3. Профілактика поширених форм порушення поведінки у дитячому віці.....	20
1.4. Особливості девіантної поведінки у дітей та підлітків з порушеннями інтелекту.....	27
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження прояву девіантної поведінки у школярів з порушеннями інтелекту.....	37
2.1. Обґрунтування методики дослідження проявів девіантної поведінки та їх передумов у дітей з порушеннями інтелекту. Методика дослідження.....	37
2.2. Результати дослідження та їх аналіз.....	43
РОЗДІЛ 3. Напрями роботи фахівців з профілактики девіантної поведінки школярів з інтелектуальними порушеннями.....	53
3.1. Основні аспекти корекції девіантної поведінки молодших школярів з порушеннями інтелекту.....	53
3.2. Програма соціально-педагогічної корекції девіантної поведінки молодших школярів з порушеннями інтелекту у міні-групі “Сходинки зростання”.....	57
3.3. Програма групової роботи з профілактики девіантної поведінки дітей з інтелектуальними порушеннями.....	79
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85
ДОДАТКИ.....	91

Додаток А. Приклади малюнків учнів 3 класу спеціальної школи за графічною методикою «Кактус».....	91
---	----

ВСТУП

Актуальність дослідження. Тривалий час у спеціальній педагогіці на перший, і часто єдиний, план висувалося завдання корекції пізнавальної сфери дитини, разом з тим, успішність соціальної адаптації та інтеграції у суспільство дітей із порушеннями у розвитку визначається як глибиною порушень пізнавальної сфери, так і особливостями поведінки цієї категорії дітей, які мають значно ослаблені вміння пристосовуватися до соціальних вимог.

Найбільш гостро це питання стоїть щодо учнів з інтелектуальною недостатністю через те, що їх адаптивна поведінка завжди порушується. Як зазначав Виготський Л.С., «будь-яка вада у розвитку людини змінює її ставлення до світу, але, передусім, позначається на стосунках з людьми» [24].

В даний час загальним питанням порушення поведінки учнів з інтелектуальною недостатністю присвячено значну кількість робіт (Афанасьєва В.В., Альбрехт Е.Я., Бондарчук О.І., Ковальов В.В., Коробейніков І.А., Кузнєцов І.А., Лапідес М.І., Лебединська К.С., Максимова Н.Ю., Малінаускепе В.А., Марінчева Г.С., Поппе Г.К., Синьов В.М., Супрун І.П. та ін.). Вивчення порушення поведінки учнів з інтелектуальною недостатністю в основному було орієнтоване на виділення клініко-психолого-педагогічних типів учнів з порушенням поведінки та обмежувалося розробкою формальних напрямів його профілактики та корекції, які мають рекомендаційний характер.

У науковій літературі представлені дослідження, присвячені вивченню окремих форм порушення поведінки, таких, як втечі зі школи (Іванов Е.С., Шипіцина Л.М.), тютюнопаління (Шипіцина Л.М.) та токсикоманічна поведінка (Волкова Т.З., Ліленко М.Г, Печерський В.Г.). Поодинокі дослідження торкаються питання поведінки досліджуваного контингенту учнів у конфліктній ситуації (Агавелян О.К., Янданова Т.І.).

У роботах Антоніна Ю.М., Гордієнко Є.А., Дозорцева Є.Г., Запригаєва Г.Г. розкриваються правові аспекти поведінки, що відхиляється учнів цієї категорії.

Тим часом, вивчення особливостей девіантної поведінки учнів з інтелектуальними порушеннями та розробка на цій основі технологічної моделі організації соціально-педагогічної роботи з профілактики порушення поведінки в умовах спеціальної загальноосвітньої школи є одним із найважливіших питань корекційної педагогіки, вирішення якого суттєво підвищить ефективність навчально-виховного процесу та сприятиме успішній соціальній адаптації учнів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами : дослідження кваліфікаційної роботи виконані відповідно до напряму науково-дослідної роботи кафедри спеціальної освіти Херсонського державного університету «Зміст і технології навчання в системі спеціальної освіти та інклюзивному освітньому середовищі» № 0119U101727 від 22.11.2019 р.

Мета дослідження – теоретично визначити та обґрунтувати соціально-педагогічні умови профілактики девіацій, дослідити ризики їх виникнення у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Завдання дослідження:

1. Розкрити стан розробленості проблеми порушення поведінки школярів при нормативному розвитку та при інтелектуальних порушеннях у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі.

2. Встановити причини виникнення девіантної поведінки у школярів з інтелектуальними порушеннями.

3. Експериментально визначити ризики виникнення девіації у молодших школярів із порушеннями інтелекту та проаналізувати їх.

4. Визначити соціально-педагогічні умови профілактики девіацій;

5. Встановити методичні засади використання технологій спрямованих на профілактику девіантної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Об'єкт дослідження: девіантна поведінка молодших школярів із інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови профілактики девіантної поведінки у дітей з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження: теоретичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури щодо проблеми дослідження; констатуючий експеримент із використанням графічної методики "Кактус" (Панфілова М.А.) та проєктивна методика «Неіснуюча тварина» (. Дукаревич М.З) ; методи математичної статистичної обробки отриманих результатів та інтерпретаційний метод аналізу результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів: уточнено сутність поняття “профілактика девіантної поведінки школярів з порушеннями інтелекту в умовах навчального закладу”, встановлено можливість діагностики девіантної поведінки за допомогою графічних методик; виявлено комплекс соціально-педагогічних умов ефективності корекції девіантної поведінки молодших школярів з порушеннями інтелекту; виявлено особливості організації профілактики корекції девіантної поведінки школярів.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали представлені у роботі, можуть бути корисним вчителям, педагогам-психологам, які працюють з молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями. Матеріали теоретичного розділу будуть корисні педагогам та студентам під час підготовки курсових робіт. Проведене дослідження дає відомості про загальну картину проявів девіантної поведінки молодших школярів із зазначеною нозологією. Представлену профілактичну програму можна використовувати у роботі з молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями.

Апробація результатів дослідження відбувалася на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України», Херсонський державний університет 23-24 березня 2023 року.

Публікації: результати дослідження висвітлено у статті: Профілактика девіантної поведінки дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчального закладу. Збірник Всеукраїнської науково-практичній конференції «Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України», Херсонський державний університет 23-24 березня 2023 року С.255-260

Структура роботи: кваліфікаційний проєкт викладений на 91 сторінці друкованого тексту, з них 84 – основного. Складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків (57 назв).

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Сутність, види та прояви девіантної поведінки особистості

Дитяча непослух, підліткова недисциплінованість – явища звичні та недивні. Найвищі форми поведінкових порушень виходять за межі загальноприйнятих моральних норм. У цьому випадку говорять про девіантну (що відхиляється) поведінку. При бездіяльності оточуючих дорослих соціальні порушення переходять у кримінальні форми чи стійкі розлади психіки.

Вперше про девіантну поведінку заговорили наприкінці ХІХ століття, коли виникла наука соціологія. Соціальну патологію пов'язували з кризами та революціями у суспільстві. Про формування девіантної поведінки дітей різного віку міркували у випадках тютюнопаління, захоплення алкоголем, при наркоманії та проституції [30].

Дослідженню різних аспектів девіантної поведінки, чинників її виникнення присвячені праці багатьох вітчизняних і закордонних науковців, таких як: Агавелян О.К., Альбрехт Е.Я., Безпалько О.П., Гордієнко Є.А., Капська А.П., Кеплан Г., Лебединська К. С., Ліленко М.Г., Малінаускепе В.А, Марінчева Г.С., Оржеховська В.О., Перешейна Н.В., Поппе Г.К., Співак В.О., Харченко С.К., Фіцула М.П., Шипіцина Л.М. та інші

Сьогодні дитячі психологи та психіатри до прикладів девіантної поведінки відносять [12, 16, 24 та ін.]:

- ✓ жорстокість по відношенню до інших людей та тварин;
- ✓ злодійство;
- ✓ брехливість;

- ✓ втікання з дому;
- ✓ часті спалахи крайньої роздратованості;
- ✓ надмірну конфліктність та забіякуватість.

При яскравій виразності будь-якої з цих ознак поведінку вважають девіантною. У медицині поведінкові розлади поміщені до Міжнародного класифікатора хвороб під шифром F91. У ньому кожна аномалія – це окреме психічне захворювання [24].

Соціологи вважають відхиленням поведінки із загрозою фізичному виживанню, неможливість самореалізації у суспільстві. Психологи проблему бачать на шкоду громадського благополуччя, порушенні етичних і моральних норм.

Прояви девіантності надзвичайно різноманітні і багато в чому не схожі. Усіх їх поєднує порушення моралі та моральності. Основні групи поведінкових аномалій - об'єкти для лікувального та виховного впливу. Вони добре знайомі фахівцям клініки психічного здоров'я.

Під впливом психоактивних речовин чи віртуальних подразників повністю змінюються духовні потреби. Типові інтернет-залежності - нав'язливий перегляд сайтів, зловживання месенджерами та соцмережами, ігроманія. В основі патології лежить прагнення отримувати задоволення з мінімальними зусиллями. Дитина вважає себе особливою і постійно демонструє власну перевагу та обраність [23].

Порівняно нові види залежної поведінки - шопінгоманія, прагнення нескінченних покупок. При адреналіновій залежності потяг до екстремальних занять пов'язана з невмінням реалізувати себе.

Блюзнірство, зневага святинями та одвічними цінностями. Діти підсвідомо прагнуть організувати скандал і зробити рекламу найаморальнішим способом. Вони використовують ненормативну лексику у громадських місцях, знущаються з релігійних культів і національних героїв, демонструють статеві збочення.

Альтернативні цінності. Діти та підлітки об'єднуються у групи та субкультури. Головним мотиватором виступає пошук розваг, уникнення нудьги. Звичайне явище для таких угруповань — ледарство, небажання вчитися та працювати.

Руїнування стосунків з батьками. Спілкування усередині сім'ї супроводжується грубістю, відсутністю турботи про ближнього. Розпечені діти бунтують, йдуть з дому, постійно конфліктують зі старшими. Поруч із батьками вони відмовляються спілкуватися, ділитися переживаннями, самі ж страждають на самоті.

Агресивна поведінка. Іноді набуває форми захисту: підліток довго накопичує образи на невизнання у колективі однолітків, та був несподівано робить вкрай жорстокі протиправні вчинки. Інший варіант - вибір жертви, об'єкта для знущання - феномен булінгу в школі чи інтернеті.

Найбільш складне відхилення - поведінка *суїцидальної особистості*. Підсвідомо підліток прагне шокувати оточуючих, заповнити нестачу уваги.

Корислива поведінка. Включає всі засоби отримання матеріальних благ незаконним шляхом - крадіжки, пограбування, здирство. Молодих людей залучають романтичні образи "шляхетних" злочинців із фільмів та пісень. Правопорушення вони роблять часто з нудьги та "спортивного" інтересу.

Гендерні та сексуальні відхилення. Прояви девіантної поведінки підлітків – гомосексуалізм, статева розбещеність, сексуальне насильство. Вони пов'язані з потребою задоволення. Цілком ігнорується вищий зміст статевого взаєміння — продовження роду, втрачається необхідність сім'ї [54].

Жінки стають носіями чоловічих якостей — прагнення подолання перешкод та ризиків, жорсткої конкуренції. Чоловіки виявляють інфантилізм та пасивність.

Брехня. Найчастіше це корисливий обман, самопіднесення у соцмережах, навмисне спотворення інформації про себе. Підлітки здаються надрозумними, успішними, красивими, але лише віртуально. Нерідко ситуація розвивається у кримінальну сторону та призводить до шахрайства.

Заздрість та нарцисизм. У більшості випадків вони існують разом із озлобленістю, навіть ненавистю, відчуттям власної неповноцінності.

Нарцисична поведінка - крайній ступінь егоїзму, відмова від соціальних зобов'язань. Людина прагне відкинути обов'язки, але при цьому намагається зберегти привілеї та права [6, 13, 34].

Вирішення проблем девіантної поведінки дитини потрібно доручити професіоналу, спеціалісту клініки психічного здоров'я, який має необхідні досвід і знання. Замовчування проблеми посилює наслідки, створює великі труднощі для проживання у суспільстві.

Пошук **причин девіантної поведінки** дітей призвів до виділення величезної кількості ризикових ситуацій. Соціальну адаптацію ускладнюють *біологічні чинники*. До них відносять [36]:

обтяжену спадковість - аномалії зору та слуху, затримку розумового розвитку, інфекційні ураження нервової системи;

особливості фізіології організму - мовні дефекти, зовнішню непривабливість;

наявність хронічних захворювань внутрішніх органів та пов'язані з ними вимушені обмеження.

Психологічними причинами девіантної поведінки можуть бути [10]:

- сильні переживання щодо завищених вимог у навчанні;
- сформований комплекс неповноцінності, який потрібно чимось компенсувати;
- особливості особистого темпераменту та характеру.

Соціальні передумови включають [11]:

- матеріальні проблеми сім'ї, відсутність можливості заробляти багато, пошук нелегального заробітку;
- прагнення визнання, демонстрація своїх можливостей, навіть у незвичайної формі;
- переважання споживчих настроїв у суспільстві та низька духовність;
- байдужість оточуючих, недбалість батьків;
- проживання у неповній сім'ї з надмірною строгістю одного з батьків;
- помилки шкільного виховання, конфлікти з учителями;
- асоціальні сім'ї;
- алкоголізм, наркоманія одного з батьків.

У 9-13 років діти, що дорослішають, емоційно невірноважені, у них ще не сформувалася стійка самооцінка. Типові поєднання сором'язливості та максималізму, романтична пристрасть до ризику та пригод. Усі дії здійснюються з огляду на оточуючих та уявну аудиторію.

Невідповідність очікувань та реальних можливостей виділитися веде до частих стресів та психотравм, джерел девіантної поведінки.

З 14 років молодих людей дуже турбують соціальне розшарування в суспільстві, недоступність елітної освіти. У цьому віці збираються до купи всі фактори девіантної поведінки підлітків, що викликають вчинки стають реальністю.

Патогенез. Психологія девіантної поведінки дітей перебуває на перетині психіатрії та клінічної психології. Психологи вважають такі методи самовираження крайнім кордоном норми, що піддається корекції. У лікарів-психіатрів девіантна поведінка підпадає під критерії психічного захворювання та потребує медикаментозного лікування.

У розвитку аномалії беруть участь [28, 48]:

Природні особливості. Італієць Ломброзо сформулював теорію вродженої злочинності. Він вважав, що злочинцями люди не стають, а народжуються. Вони роблять кримінальні вчинки, запрограмовані ще до народження, навіть описав зовнішні ознаки таких "злочинців".

Органічна патологія мозку. У 20% підлітків з аномальною поведінкою є вроджені або набуті ураження нервової системи. Дефіцит нормально розвиненої мозкової тканини породжує складнощі у рівноправному спілкуванні.

Тривалий стан психологічного дискомфорту. Після педагогічних прорахунків шкільних вчителів та батьків у свідомості стійко закріплюються аномальні моделі поведінки. Неадекватна відповідь на звичайні життєві ситуації стає повсякденною практикою.

Соціальний механізм спрацьовує, коли молоде покоління не має високих цінностей і кумирів. Якщо ж вони і з'являються, то часто самі бувають зразками такої ж поведінки, що відхиляється.

Патологія частіше формується там, де включаються одразу кілька механізмів. Про настання захворювання можна говорити за неадекватної самооцінки поведінки. Дитина не сприймає жодної критики, не сумнівається у своїй правоті. У результаті — поведінка, що викликає, повторюється, але вже в більш зухвалій формі [50].

У професіоналів клініки психічного здоров'я нагромаджено успішний досвід вирішення проблеми девіантної поведінки дітей різних категорій. Без своєчасного втручання лікаря шаблон патологічної поведінки закріплюється, перетворюється на тяжкі хвороби психіки.

Стадії хвороби [50]. Девіантна поведінка розвивається не раптово. Її прояви наростають поступово. Вони проходять кілька послідовних етапів:

Стадія дезорієнтації. Дитина виявляється у незвичайних, нових для неї умовах життя. Під впливом різних факторів руйнуються звичні стереотипи.

З'являються перші тривожні симптоми: непослух, ігнорування вимог у школі та сім'ї. Поведінка стає імпульсивною, важко зрозумілою і передбачуваною.

Спроби відновлення. Дитина та батьки намагаються повернути звичний стан психіки та поведінки. Невдачі обертаються невпевненістю у своїх можливостях, наростанням роздратування та невдоволення. Формується основа порушень.

Дитина усвідомлює недосяжність своїх цілей, перебуває у ситуації повного нерозуміння того, що відбувається (у стані фрустрації). Вона не знає, як вчинити правильно, втрачає логічність та послідовність своїх дій.

Асоціальна поведінка. Можливі 2 варіанти розвитку патології. У першому випадку дитина відтворює підглянуті негативні моделі, але усвідомлює їхню хибність. Самооцінка знижується, розвиваються неврози, безсоння, енурез. Усі вони потребують медичної корекції.

При другому варіанті - усвідомлено вдається до зухвалих вчинків і не мучиться докорами сумління. Вона прагне досягти особистої вигоди — саме так самостверджується.

Імовірність самостійного подолання аморальної поведінки вкрай низька. За відсутності корекції девіантні вчинки часто повторюються. Вони тримаються стійко і зникають з часом. За перших симптомів аномалії зверніться до фахівця клініки психічного здоров'я.

Класифікація. Психологи описують основні типи девіантної поведінки дітей [55]:

Аморальна (асоціальна). Така поведінка не вкладається у морально-етичні норми, руйнує ефективну взаємодію для людей. Їй властиві численні симптоми та ознаки, вони описані вище.

Антисоціальна (делінквентна). Діти здійснюють протиправні дії, які частіше кримінально переслідуються. Вони загрожують громадському порядку та фізичному благополуччю оточуючих людей. Юридичною

мовою до такої поведінки належить будь-яка дія чи бездіяльність, яка заборонена законом.

Саморуйнівна. Небезпека для фізичного існування дитини. Часто зустрічаються такі форми аутоагресії, як хімічна та харчова залежність, фанатизм у релігії, екстремальний спорт та ін.

Поведінка, що відхиляється від норми, може мати і позитивні риси. Психологи розглядають 2 форми девіантної поведінки [26]:

сприятлива, але нестандартна - виходить за межі загальноприйнятих стереотипів (наприклад, мистецтво графіті);

деструктивна із порушенням моральних, культурних, правових норм.

Медична класифікація до аномалій відносить такі види девіантної поведінки дітей [15]:

Поведінкові розлади усередині сім'ї. Зухвалі вчинки відбуваються в домашніх умовах і позначаються лише на домочадцях. Просте порушення взаємин батьків та дітей – ще не діагноз. Про захворювання говорять при тяжких проявах жорстокості, псування майна, при уході з сім'ї.

Несоціалізовані розлади поведінки. Стійка агресія поєднується з труднощами спілкування у своєму колі.

Соціалізований розлад. Ізольована агресія зустрічається у суспільстві, де немає перешкод для спілкування на рівних.

Опозиційний розлад. Характерно для раннього підліткового періоду, відрізняється демонстративною непокорю та непослухом. Правопорушень підліток не вчиняє.

Ускладнення. Дії дитини з аномальними формами самовираження суперечать засадам суспільства. Наслідки антигромадської поведінки завжди тяжкі та згубні [9]:

Рання алкоголізація, формування стійких залежностей. Близько 50% випадків алкоголізму та наркоманії розвиваються вже у цьому віці. Перші

спроби забороненої речовини відбуваються на тлі прагнення здаватися «своїм» у компанії, бути схожим на її учасників, бажання випробувати щось незвичайне. Більшість часу проходить у пошуку алкоголю чи наркотику.

Порушення фізичного та психічного здоров'я. Неврози, депресії, самотність, зараження венеричними хворобами — не повний перелік наслідків девіантної поведінки підлітків.

Обмежені можливості здобуття професії, недостатня соціальна успішність у майбутньому.

Деградація особистості, припинення колишніх зв'язків, уход із нормального суспільства.

Залучення до кримінального середовища. Від девіантної поведінки страждає як сам підліток. Виродження історичної пам'яті, втрата культурної спадщини та національної гордості руйнують суспільство та державу, робить її слабшою.

На початкових стадіях психічне захворювання проявляється епізодично, час від часу, тому непостійні симптоми можуть вислизати з під уваги батьків і педагогів.

Не можна залишати поза увагою [3]:

- ✓ незвичайні предмети в будинку - незнайомі засоби побутової хімії, дрібні частини рослин, обрізки марлі, вимашчений посуд;
- ✓ запах горілої трави чи хімікатів у кімнаті;
- ✓ різку зміну інтересів та захоплень;
- ✓ порушення координації рухів;
- ✓ тривалу слабкість, апатію чи навпаки, безпричинну веселість;
- ✓ несподівані спалахи гніву;
- ✓ аморальні вчинки.

Спочатку дитина ще шукає уваги дорослих, відчуває незручність після своїх вчинків. Незабаром вони повторюються. Тепер уже підліток не

відчуває за собою провини, а думка оточуючих йому байдужа. Критично оцінювати себе вже не виходить. Така ситуація означає, що прикордонний розлад перейшов у хворобу.

Батькам не слід намагатися лікувати дитину самостійно "народними" методами, водити її до "дешевих" фахівців із липовими дипломами. Розібратися із проблемою може досвідчений лікар спеціалізованої клініки психічного здоров'я. Не варто зволікати з візитом.

1.2. Передумови формування девіантної поведінки

Одним із пріоритетних напрямів діяльності вітчизняної психологічної служби залишається профілактика та корекція девіантної поведінки. Прояви девіантної поведінки школярів можуть іноді набувати небезпечних, як для них самих, так і для оточуючих форм. Таким чином, дуже важливим є ретельніше дослідження даного феномену.

Успішність педагогічної роботи на сьогоднішній день залежатиме від того, як будуть вирішені питання стримування та попередження поведінки, що відхиляється, яка охоплює і стає властивою величезній кількості молодих людей.

У педагогічній літературі “...під *девіантною поведінкою* розуміється відхилення від прийнятих у даному суспільстві, соціальному середовищі, найближчому оточенні, колективі соціально-моральних норм та цінностей, порушення процесу засвоєння та відтворення соціальних норм та культурних цінностей, а також саморозвитку та самореалізації в тому суспільстві, до якого людина належить” [7].

У медичній літературі “...під *девіантною поведінкою* розуміється відхилення від прийнятих у даному суспільстві норм міжособистісних взаємин: дій, вчинків, висловлювань, які здійснюються як у рамках психічного здоров'я, так і в різних формах нервово-психічної патології, особливо прикордонного рівня” [25].

Практична потреба у вивченні причин девіантної поведінки школярів та особливостей їх виховання та корекції поведінки велика. Розглянемо основні їх передумови.

Передумови психологічного та соціального характеру.

Найбільш загальною причиною соціального характеру, як не дивно, є ставлення суспільства до дітей. Проблеми підліткового віку та важких підлітків виникли лише тоді, коли суспільство почало розглядати підлітків як особливу групу людей та наділяти їх особливими правами.

Серед причин психологічного та соціального характеру традиційно виділяють [35, 38]:

- ✓ особливості емоційно-вольової сфери
- ✓ порушення моральної та правової свідомості;
- ✓ індивідуальні особливості характеру;
- ✓ потреби особистості;

Як правило, труднощі у поведінці дитини пояснюються поєднанням результатів неправильного розвитку особистості та несприятливої ситуації, в якій вона опинилася, а також недоліками виховання. У підлітковому віці серед найпоширеніших причин девіантності вчені називають незавершеність процесу формування особистості, негативний вплив сім'ї та найближчого оточення, залежність підлітка від вимог, норм та цінностей групи, до якої він належить. Крім того, поведінка, що відхиляється від норми, у підлітків найчастіше є засобом самоствердження, протестом проти дійсності або вимог дорослих.

Серед причин соціального характеру однією з найпоширеніших є вплив соціального оточення, в якому живе та розвивається дитина. Розвиваючись асоціально у неблагополучному середовищі, підліток засвоює її норми та цінності, навіть якщо вони суперечать прийнятним у суспільстві, для дитини вони – найбільш правильні, оскільки він не має досвіду життя в іншому соціальному середовищі [44].

Причиною може стати соціально благополучне, але низьке за рівнем матеріального забезпечення середовище. Якщо у дитини, вихованої в такому середовищі, не сформовані моральні норми та цінності, навички самостійного планування життя, вона може порушити прийняті в суспільстві норми поведінки спочатку у вигляді протесту проти своїх умов життя, а потім порушувати закон з метою підвищення свого рівня життя (крадіжки), махінації тощо). Причиною може бути і соціально, і матеріально-благополучне середовище [50].

Передумови пов'язані із віковими кризами.

Вікові кризи характеризуються переходом до нового типу взаємовідносин з дорослими, розглядаються як умовні позначення більш менш виражених станів конфліктності при переході від одного періоду вікового розвитку в інший, вони часто супроводжуються депресивними станами, вираженою незадоволеністю собою, а також важко розв'язними проблемами внутрішнього (особистісного) і зовнішнього (міжособистісного) характеру. У зв'язку з вищесказаним період підліткової кризи найбільш сентитивний для виникнення різноманітних девіацій [53].

Серед конкретних причин найбільшого значення мають проблеми у сім'ї дитини [53]:

- ✓ неблагополуччя, розлад у сім'ї;
- ✓ педагогічна некомпетентність батьків, нарікання, лайка при взаємодії з членами сім'ї, покарання з дрібниць;
- ✓ нерозуміння батьками труднощів дітей;
- ✓ самотність;
- ✓ хвороби;
- ✓ відставання у навчанні;
- ✓ недостатня впевненість у собі;
- ✓ незрозумілість іншими;
- ✓ алкоголізм батьків;

✓ окремі емоційні та інтелектуальні характеристики підлітка: підвищена збудливість, розгальмованість потягів, низький рівень емоційно-вольового контролю.

Перелічені причини девіантної поведінки є основними.

На сьогоднішній день більша частина ознак девіантної поведінки відзначається більшістю фахівців-практиків як важлива характеристика поведінки, що відхиляється від норми, а окремі ознаки оцінюються як несуттєві. Це, зокрема, брехливість, тютюнопаління, ранній початок статевого життя, зрив уроків, прогули, які стають настільки поширеними в сучасних освітніх закладах, що перестають бути критеріями відхилення поведінки від норми [56].

Таким чином, класифікація типів девіантної поведінки пов'язана зі значними труднощами, тому що дуже тісно стикається з поняттям «норма», яке визначається, по-перше, як щось середнє, усталене, не виділяється з маси і, по-друге, як що найбільш пристосований, адаптований до навколишнього середовища. У зв'язку з цим будь-яка поведінка залежатиме від стандартів, за якими оцінюватиметься девіантна поведінка, і тих соціальних очікувань, які сформувалися в суспільстві.

1.3. Профілактика поширених форм порушення поведінки у дитячому віці

Синдром дефіциту уваги та гіперактивності у дітей (далі – СДУГ) – найбільш поширена форма порушення поведінки у дитячому віці, яка проявляється у розладі уваги, рухової розгальмованості (гіперактивності) та імпульсивності поведінки. Поширеність СДУГ в дітей віком коливається від 2% до 20%, що з відмінностями у використовуваних методах діагностики. Хлопчики страждають на СДУГ частіше, ніж дівчатка (11,5% і 1,9% відповідно). Чітких діагностичних критеріїв визначення СДУГ немає, тому якщо у роки були особливо актуальною

проблема недостатньої діагностики даного синдрому, нині активно обговорюється питання гіпердіагностики СДУГ [50].

Проблема діагностики СДУГ обумовлена відсутністю єдиної точки зору на причини його виникнення. На думку більшості дослідників, етіологія СДУГ є поєднанням генетичних, нейрофізіологічних і психосоціальних факторів. На користь генетичної природи СДУГ свідчать результати дослідження близнюковим методом, а також часта зустрічність сімейних випадків СДВГ. Значну роль у виникненні СДУГ грає перинатальне ураження центральної нервової системи, одним із результатів якого може бути мінімальна мозкова дисфункція, що часто виявляється СДУГ. Соціальні чинники також можуть визначати віддалені наслідки перинатальної патології: відомо, що у дітей із сімей з високим соціально-економічним статусом багато наслідків перинатальних поразок нівелюються до шкільного віку, а у дітей із низьких соціальних верств продовжують зберігатися [39].

Клінічні прояви СДУГ [39]:

Клінічні прояви СДУГ можна поділити на три групи: ознаки неухважності, імпульсивності та гіперактивності.

Порушення уваги включають:

- нездатність зберігати увагу (невміння виконувати завдання остаточно, незібраність під час його виконання);
- зниження вибіркової уваги;
- нездатність зосередитись на предметі;
- забудькуватість (дитина забуває те, що потрібно зробити);
- підвищену відволікання;
- підвищену збудливість (метушність, зниження уваги у незвичних ситуаціях або за необхідності діяти самостійно).

Форми прояву імпульсивності можуть бути такі [32]:

- неохайне виконання шкільних завдань всупереч зусиллям, що докладаються, все робити правильно;
 - часті вигуки з місця під час уроків;
 - встрявання у розмову чи роботу інших дітей;
 - нездатність чекати своєї черги в іграх, під час занять;
- часті конфлікти з іншими дітьми.

Чим старша дитина, тим помітніша імпульсивність для оточуючих.

Гіперактивність – необов'язкова ознака синдрому порушення уваги. Рухова активність якісно та кількісно відрізняється у таких дітей від норми. Гіперактивні діти безперервно бігають, схоплюються, не можуть всидіти на місці, постійно метушаться. З віком гіперактивність часто зменшується, хоча інші симптоми можуть виявлятися і надалі [20].

Вікові прояви СДУГ [20].

Перші провісники СДУГ відзначаються в період дитинства: у малюків спостерігаються порушення сну, синдром підвищеної нервово-рефлекторної збудливості. Коли діти підростають, вони стають вкрай неслухняними та надмірно рухливими, їхня поведінка насилу контролюється батьками. Про таких непосид кажуть, що вони “спочатку роблять, а потім думають”.

Вони не виносять довгого очікування, погано справляються з роботою, що вимагає тривалих зусиль, живуть сьогоdnішнім днем, не вмюючи планувати і приймати рішення, легко збуджуються, насилу заспокоюються і своєю надмірною рухливістю і схильністю до зайвого ризику доставляють масу клопоту батькам. При цьому самі діти страждають від постійних зауважень та заниженої самооцінки. Виникнення та наростання симптомів СДВГ найчастіше відбувається у певні вікові періоди, пов'язані з посиленням вимог до самостійності, цілеспрямованості, зосередженості (початок відвідування дитячого садка, школи), а також гормональним сплеском (12–14 років).

Поведінка дитини з СДУГ у школі [17].

Проблеми дітей із СДУГ особливо посилюються після вступу до школи. Поки підвищені шкільні вимоги не перевищують індивідуальних можливостей дитини, вона з навантаженнями справляється. Але варто ситуації вийти за межі, відбувається зрив. Дитині з СДУГ через порушення поведінки не вдається досягти результатів, що відповідають її здібностям. При цьому більшість дітей із СДУГ мають високий інтелект, проте їм складно впоратися із завданням через неуважність, відволікання, невиконання вказівок вчителя. Навички читання та письма у таких дітей можуть бути знижені через порушення тонкої моторики, перцептивно-просторових процесів, мовного розвитку [15].

У підлітковому віці СДУГ зберігається більш ніж у половини дітей, які страждають ним у дитячому віці, у 30% випадків симптоми переходять і в зрілий вік (О.В. Халецька). За даними зарубіжних фахівців, діти з СДУГ частіше, ніж їхні здорові однолітки, кидають школу (32-40%), рідко закінчують виші (5-10%), мають менше друзів або не мають їх (50-70%), втягуються в антисоціальну діяльність (40-50%), більше курять і споживають наркотики, з набагато більшою ймовірністю вагітніють у підлітковому віці (40%), а будучи дорослими, частіше перевищують швидкість, потрапляють у численні аварії (20-30%) і наражають своє життя іншим небезпекам.

Діагностика СДУГ [5].

Для діагностики СДУГ найчастіше використовуються критерії класифікації психічних захворювань DSM-4. У даній класифікації СДУГ поділено на три типи [5]:

1. З переважанням неуважності;
2. З переважанням гіперактивності та імпульсивності;
3. Змішаний.

Відповідно до цієї класифікації діагностичними критеріями СДУГ є особливості поведінки, які [5]:

- з'являються до 8 років;
- виявляються щонайменше у двох сферах діяльності (у школі, вдома, праці, іграх);
- не обумовлені психотичними, тривожними, афективними, дисоціативними розладами чи психопатіями;
- викликають значний психологічний дискомфорт та дезадаптацію.

Крім цього враховується наявність неухвності або гіперактивності та імпульсивності (або всіх цих проявів одночасно), які не відповідають віковій нормі.

Неухвність проявляється [37]:

- у нездатності зосередитися на деталях, припущенні помилок через неухвність;
- невмінні підтримувати увагу;
- нездатності вслухатися у звернене мовлення;
- нездатність доводити завдання до кінця;
- прояв низьких організаторських здібностей;
- негативне ставлення до завдань, які потребують розумової напруги;
- втрати предметів, необхідні виконання завдання;
- відволікання, часто на сторонні подразники;
- забудькуватість.

Гіперактивність та імпульсивність обумовлені тим, що:

- дитина метушлива, не може сидіти спокійно;
- не може грати у тихі ігри, відпочивати;
- вигукує відповідь, не дослухавши запитання вчителя;
- не може чекати своєї черги.

Діагноз вважається обґрунтованим за наявності у дитини принаймні 8 із 14 перелічених симптомів, якщо вони постійно спостерігалися протягом як мінімум шести місяців.

Корекція проявів СДУГ [37].

Лікування СДУГ у дітей має бути якомога більш раннім і комплексним, що включає психотерапію, медикаментозну терапію, різні види педагогічної та нейропсихологічної корекції.

Серед різних методів немедикаментозної корекції проявів СДУГ у дітей та підлітків можна назвати такі, як:

1. поведінкова терапія, коли батькам пропонуються певні стратегії корекції поведінки проблемної дитини;
2. психолого-педагогічна корекція, що дозволяє грамотно організувати навчання;
3. біологічна зворотний зв'язок, заснована на використанні можливостей мозку самої дитини.

Якщо у дитини відзначаються під час навчання чи спеціальному психологічному обстеженні проблеми, пов'язані із запам'ятовуванням навчального матеріалу, то психолог чи дефектолог визначає ступінь збереження різних видів пам'яті: слуховий, зорової, рухової чи смислової. Це і є основою для рекомендацій.

Якщо переважає слухова пам'ять, то дитина повинна читати вголос матеріал, який він має запам'ятати.

Якщо найкраще розвинена зорова пам'ять, то максимально використовуються засоби наочності. При добре розвиненій рухової пам'яті можна рекомендувати дитині коротко конспектувати потрібний матеріал. Цей спосіб підходить для підлітків.

Рекомендації щодо корекції СДУГ [37].

Для корекції СДУГ використовуються також методи, спрямовані на зменшення психологічної напруженості в сім'ї та школі, створення сприятливої для дитини обстановки.

- Їй рекомендовано охоронний режим навчання у класі з мінімальним числом дітей (не більше 12 осіб), укорочена тривалість занять (до 30 хв).

- Вона повинна займати першу парту (для кращого контакту з учителем).

- • Необхідно прищеплювати дитині соціально заохочувані норми поведінки, проявляти більше розуміння і терпіння при спілкуванні з нею, частіше хвалити і заохочувати, коли вона на це заслуговує.

- Важливо стежити за дотриманням режиму дня, надавати можливість витратити енергію, виконуючи фізичні вправи, прогулянки. Через високу збудливість дітей із СДУГ необхідно обмежувати їх участь у масових заходах.

В даний час триває пошук нових методів лікування СДУГ, при цьому дедалі активніша роль відводиться особливій формі підтримки та допомоги дитині та її сім'ї – психолого-педагогічному супроводу.

Професійна діагностика порушень поведінки та розвитку [37]

З метою підвищення рівня діагностики у дітей та підлітків СДУГ, а також інших порушень поведінки та розвитку фахівцями розроблена схема комплексного обстеження, що включає кілька етапів.

На першому етапі дитину консультує соціальний педагог.

На другому етапі проводиться психологічне обстеження дитини.

На третьому етапі проводиться консультація дитини логопедом та дефектологом.

На четвертому етапі проводиться консультація дитини лікарем-неврологом та, за необхідності, лікарем-психіатром.

На п'ятому етапі здійснюється інструментальна діагностика, що включає електроенцефалографічне та ехоенцефалоскопічне дослідження.

Таким чином, корекція синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю у дітей потребує підвищеної уваги як з боку батьків, так і педагогів, психологів, лікарів. Оптимальне вирішення даної комплексної задачі може бути досягнуто під час реабілітації в умовах ІРЦ.

Ті чи інші ознаки Синдрому дефіциту уваги та гіперактивності можна спостерігати у будь-якої дитини, причому вони нерідко є результатом поганого виховання та соціальної невлаштованості. Непосидючість і надмірна рухливість може бути проявом темпераменту, індивідуальних особливостей розвитку. Вони також можуть бути при інших станах, не пов'язаних із гіперактивним розладом.

За поганою поведінкою дитини та її неуспішністю можуть ховатися найрізноманітніші проблеми: від серйозних психічних розладів до наслідків перенесеної черепно-мозкової травми, ендокринних, соматичних захворювань. Окремо ці прояви не розглядають як патологію, але якщо вони спостерігаються в комплексі, в яскраво вираженій формі, протягом тривалого часу та в різних сферах життя (у школі, вдома та поза ним), передбачається, що у дитини СДУГ.

1.4. Особливості девіантної поведінки у дітей та підлітків з порушеннями інтелекту

Соціальна адаптація (абілітація) дітей з інтелектуальними порушеннями та підлітків практично завжди визначається не лише глибиною психічного недорозвинення, а й особливостями (розладом) поведінки.

Розлад поведінки – це порушення соціальних норм, правил, традицій, невідповідність порадам і рекомендаціям поведінки. Поведінка, що характеризується відхиленням від прийнятих моральних норм,

кваліфікується як девіантна, а у випадках порушення правових норм – делінквентна [42].

У популяції дітей з порушеннями інтелекту 8-14 років порушення поведінки трапляються у 31,1%. Найчастіше зустрічається синдром підвищеної збудливості з психомоторною розгальмованістю (11,8 %), рідше відзначені синдроми догляду та бродяжництва (4,0 %), психічної нестійкості (1,6 %) та агресивності (1,3 %) [51].

Порушення поведінки мають 28,2% дітей з легким ступенем порушення інтелекту та підлітків, 55,2% з помірним ступенем та 33,3% з важким ступенем інтелектуальних порушень.

Розлад поведінки, що обмежується сім'єю, включає антисоціальну або агресивну поведінку, що виявляється лише вдома та/або у взаєминах з батьками та родичами.

Несоціалізований розлад поведінки характеризується поєднанням завзятої агресивної поведінки з порушенням соціальних і зі значними порушеннями взаємовідносин коїться з іншими дітьми. Воно відрізняється відсутністю спілкування з однолітками, відкиданням ними та відсутністю друзів.

Соціалізований розлад поведінки відрізняється тим, що асоціальна або агресивна поведінка виникає у товариських дітей та підлітків. Вони входять у групу однолітків. З дорослими стосунки погані. Сюди включаються групова делінквентність, прогули школи.

Опозиційно-викликаючий розлад визначається наявністю негативного, ворожого, що викликає поведінка. Діти ігнорують правила та прохання дорослих, навмисно їм докучають.

У дітей з легкою формою інтелектуальних порушень виділяють такі типи розладів особистості (психопатоподібних розладів) [52]:

– *афективно-збудливий тип*, який характеризується бурхливими спалахами гніву на образи та прикросці, великою нетерплячістю, коливаннями настрою, схильністю до реакції протесту;

– *астенічний тип*, що відрізняється примітивними депресивними реакціями, що виникають на власний дефект та пов'язані з ним невдачі та розчарування, інфантильними реакціями відмови, мутизмом, відмовою від їжі, загальмованістю та замкнутістю;

– *нестійкий тип*, що проявляється легкої підпорядкованістю, імітацією негативних зразків поведінки, залежністю від інших, нерідко виявляються сліпим зняттям в руках антисоціальних елементів;

– *дисфоричний тип*, властивий однойменній формі порушення, характеризується злобною напруженістю, похмурою дратівливістю, схильністю до агресії зі здатністю завдати тяжких ушкоджень, аутоагресії та руйнівних дій;

– *перверзний тип*, який проявляється гіперсексуальністю, сексуальними девіаціями або рідше дромоманією, булімією.

При госпіталізації в психіатричну лікарню дітей з порушеннями інтелекту перверзний тип виявився в 35% від всіх підлітків, що надійшли, з легким ступенем порушення інтелекту; дисфоричний тип – 12 %; нестійкий тип - 31%; афективно-лабільний тип – у 7%; істероїдний - в 1% [52].

У 9% делінквентних підлітків виявляється порушення інтелекту. Причини такої поведінки, як правило, соціальні, вони пов'язані насамперед із недоліками виховання. Наприклад, неповні сім'ї в яких вони виявляються у 30–80 % випадків.

Серед спрямованих до психіатричної лікарні щодо порушень поведінки 38 % дітей з інтелектуальними порушеннями та 67 % дітей з делінквентною поведінкою. Порушення поведінки виявляються (табл 1.1) [52]:

Таблиця 1.1

Відсоткове співвідношення порушень поведінки у дітей

№	Порушення поведінки	% школярів
1	прогули школи, прогули уроків	50 %
2	втеча з дому (інтернату) та бродяжництво	70 %
3	агресія щодо оточуючих людей	52 %
4	аутоагресія	15 %
5	бурхливі афективні спалахи	63 %
6	участю в асоціальних компаніях	40 %
7	грубість по відношенню до родичів та вихователів	67 %
8	порушення дисципліни	50 %
9	крадіжка	43 %
10	підвищена невідповідна до віку сексуальність	40 %
11	ранній початок тютюнопаління	55 %
12	алкоголізація	37%
13	вдихання токсичних речовин	8%

Майже всі, хто потрапив до лікарні, вже перебувають на обліку в поліції у справах неповнолітніх [43].

Частота порушень поведінки у дітей з інтелектуальними порушеннями, які навчаються у спеціальних навчальних закладах, може бути представлена такими цифрами [43]:

- сексуальні відхилення – 40 %,
- бродяжництво – 72 %,
- агресія – 50 %,
- крадіжка – 43 %,
- наркоманія, алкоголізм, – 38 %,
- неслухняність 43 %,

- участь у антисоціальних компаніях – 55 % (Шипицина Л. М.) [55].

Гіпердинамічні порушення поведінки у популяції дітей з порушеннями інтелекту спостерігаються у 8,9 % (у підлітків – у 21,3 %) випадків. Ці порушення характеризуються руховою розгальмованістю, порушенням концентрації уваги, недостатньою розумовою напругою. Із цим поєднується імпульсивність. Через утрудненості освоєння шкільного матеріалу доводиться ставити питання про їхнє навчання [36].

Втеча з дому (інтернату) та бродяжництво виявляються у 4 % від усієї популяції дітей з порушеннями інтелекту, серед випускників спеціальної школи – у 16,2 %, а серед спрямованих до психіатричної лікарні – вже 70 %. У третині випадків втеча з дому поєднуються з делінквентністю. Перші втечі відбуваються через страх покарання чи як реакція протесту [40].

Агресія (фізична та вербальна) по відношенню до батьків, вихователів та однолітків розумово відсталих дітей відзначається в корекційній школі у 2,5% учнів випускного класу. Як правило, вона незвичайно жорстока, напади або бійки відбуваються без достатнього розуміння небезпечних наслідків ушкоджень.

Грубість, що виникає на тлі афективної нестійкості, дратівливості, виявляється у зухвалих образливих і іноді нецензурних відповідях на справедливі зауваження чи прохання дорослих. Нерідко це стереотипи примітивних штампів, лайок, що повторюються.

Відмова від навчання. Спочатку дітьми не виконуються шкільні домашні завдання, потім з'являється тенденція уникнути відвідування уроків, а надалі ігнорування всіх шкільних занять.

Парааутистична поведінка – зниження активності, виражена інтравертованість, формальне спілкування, загальна чи вибіркова втрата контактів, негативізм, що супроводжується гримасами. Недостатність

чуттєвої насиченості поєднується з станами рухового збудження, що епізодично виникають, розв'язною і дурною поведінкою [50].

Злодійство. З віком кількість дітей, які беруть чужі речі, зростає вдвічі. Змінюється характер крадіжок. Старші крадуть цінніші речі і роблять нерідко це разом з іншими. Спочатку виносять із дому дрібні гроші чи малоцінні речі. Потім крадуть продукти та речі у магазинах та на ринках, викрадають велосипеди. Діти з порушеннями інтелекту виконують пасивну роль, піддаючись умовлянням старших. Як правило, в процесі будь-якого злодійства вони беруть малоцінні дрібнички і не можуть розпорядитися речами, що потрапили в їхні руки.

Патологічно змінені потяги виявляються у 21,3% випускників спеціальної школи. У популяції дітей з порушеннями інтелекту найчастіше виявляються агресивні садистичні прояви (1,3%).

Активна сексуальна поведінка, що не відповідає віку, спостерігається у дівчаток з порушеннями інтелекту у півтора рази частіше, ніж у хлопчиків. Дівчатка молодшого шкільного віку із сексуально розбещеною поведінкою вступають до психіатричної лікарні в 3 рази частіше, ніж хлопчики. Серед старших дівчаток частіше відзначається ранній початок статевого життя, проміскуїтет.

Госпіталізація хлопчиків нерідко буває пов'язана із сексуальною активністю, що виявляється щодо представників тієї ж статі. Минущий підлітковий гомосексуалізм найчастіше проявляється у закритих навчальних закладах. Ця девіація – зазвичай наслідок розбещення старшими підлітками і навіть дорослими.

Алкоголізація. Перша проба алкогольних напоїв зазвичай відбувається у 13-14 років, причому для хлопчиків з порушеннями інтелекту у 2 рази частіше, ніж у дівчаток. У зв'язку з тим, що у підлітків з порушеннями інтелекту погана переносимість алкоголю, у них довше зберігаються захисні реакції (блювання, нудота тощо). Цим частково

можна пояснити, що тільки у 20% госпіталізованих підлітків виявляється залежність від алкоголю.

Токсикоманічна поведінка – вдихання парів бензину, клею, гуталіну та зубної пасти у молодших школярів спостерігається частіше, ніж у підлітків.

Найчастіше механізм формування девіантної поведінки – результат взаємодії соціально-психічних та природно-психічних факторів [50, 55].

Відхилення поведінки у дітей з тяжкими порушеннями інтелекту, які виховуються в інтернаті, ділять залежно від психопатологічної структури на 4 групи [50]:

- ✓ діти зі стійкою емоційно-вольовою сферою,
- ✓ діти з нестійкою емоційно-вольовою сферою,
- ✓ діти з астеничним симптомокомплексом;
- ✓ діти зі складним порушенням.

У багатьох випадках етіологія порушеної поведінки – ті ж таки наслідки органічних ушкоджень головного мозку, які викликали й інтелектуальними порушеннями.

Якщо девіантна поведінка виникає у дітей з порушеннями інтелекту внаслідок важких життєвих ситуацій, її відносять до нервово-психічної патології, Такі випадки трактують як коморбідність, тобто як поєднання двох болючих форм – порушеннями інтелекту та поведінкових порушень [50].

1. Гіперкінетичний розлад поведінки

а. Слабко регульована та надмірна активність, імпульсивність, необдумане порушення правил та «дефіцит уваги».

б. Порушення поведінки за відсутності ефективної інтеграції групи однолітків.

в. Агресивна чи антисоціальна поведінка, що обмежується майже цілком будинком.

2. Розлад поведінки, що обмежується умовами сім'ї

а. Порушення поведінки за відсутності ефективної інтеграції групи однолітків.

б. Слабко регульована та надмірна активність, імпульсивність, необдумане порушення правил та «дефіцит уваги».

в. Агресивна чи антисоціальна поведінка, що обмежується майже цілком будинком.

3. Несоціалізований розлад поведінки

а. Агресивна чи антисоціальна поведінка, що обмежується майже цілком будинком.

б. Порушення поведінки за відсутності ефективної інтеграції групи однолітків.

в. Постійно негативна, ворожа, що викликає поведінку.

4. Соціалізований розлад поведінки

а. Агресивна чи антисоціальна поведінка, що обмежується майже цілком будинком.

б. Постійно негативна, ворожа, що викликає поведінку.

в. Порушення поведінки за наявності адекватних взаємин із однолітками.

5. Опозиційно-викликаючий розлад поведінки

а. Втрата інтересів та задоволення від ігрової активності та порушення поведінки.

б. Порушення поведінки за відсутності ефективної інтеграції групи однолітків.

в. Постійно негативна, ворожа, що викликає поведінку.

6. Депресивний розлад поведінки

а. Тривога, пов'язана з побоюванням розлучення з емоційно значущою фігурою.

б. Втрата інтересів та задоволення від ігрової активності та порушення поведінки.

в. Страх сфокусовані на певних предметах або ситуаціях.

7. Тривожний розлад у зв'язку з розлукою

а. Страх та/або уникнення незнайомих людей.

б. Страх сфокусовані на певних предметах або ситуаціях.

в. Тривога, пов'язана з побоюванням розлучення з емоційно значущою фігурою.

8. Фобічний тривожний розлад

а. Страх та/або уникнення незнайомих людей.

б. Тривога, пов'язана з побоюванням розлучення з емоційно значущою фігурою.

в. Страх сфокусовані на певних предметах або ситуаціях.

9. Соціальний тривожний розлад

а. Відмова від промови у певних ситуаціях або з певними особами.

б. Втрата інтересів та задоволення від ігрової активності та порушення поведінки.

в. Страх та/або уникнення незнайомих людей.

10. Елективний мутізм

а. Страх та/або уникнення незнайомих людей.

б. Слабко регульована та надмірна активність, імпульсивність, необдумане порушення правил та «дефіцит уваги».

в. Відмова від розмови у певних ситуаціях чи з певними особами.

11. Реактивний розлад уподобання

а. Відмова від розмови у певних ситуаціях чи з певними особами.

б. Тривога, пов'язана з побоюванням розлучення з емоційно значущою фігурою.

в. Суперечливі чи амбівалентні соціальні реакції під час розставання з вихователями чи батьками.

Отже, профілактика девіантної поведінки школярів з порушеннями інтелекту має бути націлена на те, щоб своєчасно виявити ситуації, які можуть сприяти неадекватному вихованню та поведінці, ліквідувати чи нейтралізувати джерела негативного впливу аж до того, як вони позначаться на формуванні особистості та поведінці школярів [34].

З аналізу джерел, які висвітлюють шляхи корекції порушень поведінки школярів помітно, що, методи і технології на дитини з девіантним поведінкою досить різноманітні і вони мають бути адекватні проблеми дитини. Багато залежить від індивідуальних якостей професіоналів, які працюють із цією групою школярів.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що незалежно від спрямованості та особливостей поведінки у більшості підходів основною якісною характеристикою порушень поведінки є агресивність.

Тому, для корекції порушень поведінки дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту необхідно визначити тип і причини девіації, при цьому необхідно враховувати і вікові особливості дітей, тому, що в молодшому шкільному віці закладається фундамент моральної поведінки, відбувається засвоєння моральних норм та правил поведінки, починає формуватись громадська спрямованість особистості .

Для успішної корекційної роботи необхідний пошук найефективніших методів і засобів на кожному окрему дитину чи групи дітей із порушенням поведінки, та дійсних психологічних механізмів, вибір відповідних даному індивідуальному випадку способів та методів роботи [2, 3, 22].

2.1. Обґрунтування методики дослідження проявів девіантної поведінки та їх передумов у дітей з порушеннями інтелекту. Методика дослідження

У ході дослідницької роботи було надано соціально-психолого-педагогічну характеристика особливостей девіантних школярів з порушеннями інтелекту.

Девіантний школяр характеризується, в першу чергу, наявністю поведінки що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що

завдає реальної шкоди суспільству або самої особистості, а також супроводжується соціальною дезадаптацією, починаючи від елементарних, простих порушень порядку (мотиви можуть бути різними) до вчинення серйозної провини, що межує з порушенням законодавства [8].

Серед основних форм порушень поведінки дітей з порушеннями інтелекту виділяють також і ті, що свідчать про високу агресивність: недисциплінованість на уроках (91,8%), бійки (84,3%), хуліганство (31,7%), крадіжки (57%), жорстокі вчинки стосовно тварин (12,9%) та маленьких дітей (5,7%) [49].

Виявлено, що у молодших школярів 7-12 річного віку з порушеннями інтелекту, що мають порушення поведінки, серед різних форм порушень поведінки переважають втечі та агресивна поведінка. Втечі можуть розглядатися як реакції протесту на важку ситуацію в школі (Сухарєва Г.Є.), і в той же час можуть сформуватися як певний поведінковий стереотип ще в дошкільному віці, а в школі частішати та закріплюватися [52].

За обсягом порушеної поведінки та її характером діти з порушеннями інтелекту умовно можуть бути поділені на три групи [52].

До першої групи відносять учнів, порушення поведінки яких обмежується межами школи. Це звичайна шкільна недисциплінованість, непослух, іноді, так звані «зриви уроку», дрібна крадіжка, яку швидше можна було назвати присвоєнням дрібних предметів через недостатньо сформовані поняття «моє» і «чуже», вольових категорій, дратівливість і бійки, куріння та ін.

Другу групу складають учні, порушення поведінки яких виходить за рамки школи та служить причиною певного соціального занепокоєння. Для цих дітей характерні втечі зі школи, бродяжництво, злочинство (поодинці або групове), жебрацтво, приставання до іноземних туристів,

хуліганські дії, підпали, відхилення у сексуальній поведінці, суїцидні спроби та демонстрація цих намірів та ін.

До третьої групи віднесені діти, що мають такі ж порушення поведінки, що й діти другої групи, але їх об'єднала наявна у них наркоманія чи токсикоманія.

Серед різних форм порушень поведінки у дітей із інтелектуальними порушеннями Н.В. Волкова виділяє кілька типів реакцій.

- *агресивні реакції* у дітей, не схильних до встановлення соціальних контактів. Такі діти часто виявляють жорстокість по відношенню до інших дітей і тварин, легко вплутуються в бійки, зухвало поведуться з дорослими. Їх характерні реакції активного протесту у відповідь образи, прагнення помститися кривднику. Цей тип поведінки частіше зустрічається у дітей, які виховуються в сім'ї, де батьки відкидали їх, не виявляли теплоти, розуміння та підтримки.

- *девіантна поведінка* у дітей, схильних до вступу до асоціальних груп однолітків, крадіжок, бродяжництва, пропуску шкільних занять, зловживання психоактивними речовинами. Така поведінка частіше спостерігається у дітей у сім'ях, де батьки не виявляють до них інтересу, і де в найближчому оточенні є асоціальні елементи. Порушення поведінки та агресивність у таких випадках є спробою домогтися компенсації своєї незадоволеності сімейними відносинами.

- *демонстративна поведінка* із бурхливими спалахами емоцій у відповідь на будь-які невдачі, незадоволення своїх завищених вимог спостерігається у дітей, які виховуються в сім'ях, де вони займають положення «кумира сім'ї».

- *гальмівна поведінка*, що виявляється в невпевненості, надмірній сором'язливості, занепокоєнні, слабкій адаптації в дитячих закладах, проявляються у дітей, які ростуть у сім'ях, де батьки відрізняються

тривожністю та підвищеною чутливістю, або виявляють до дітей надмірні вимоги.

- поведінка, в якій явно проявляються реакції компенсації та гіперкомпенсації часто у формі напускної бравади, відчайдушних чи зухвалих вчинків.

Більшість стандартизованих методик які дозволяють вивчати рівень поведінкових проявів молодших школярів з порушеннями інтелекту не можуть бути використані при вивченні зазначеної категорії дітей оскільки мають велику кількість питань, або завдання недосяжної для дітей складності. Тому, для дослідження девіантних проявів поведінки молодших школярів з порушеннями інтелекту, серед усіх діагностичних засобів, нами були обрані методи малювання.

Особливо корисним є той факт, що тест дозволяє отримати інформацію про психічний стан дитини без прямого запитування, що може допомогти уникнути обману або зміни поведінки дитини. Риси та властивості особистості дитини виявляються у зашифрованому вигляді, у формі образів та символів, і завдання інтерпретатора полягає в тому, щоб їх розшифрувати.

Серед діагностичних засобів, що використовуються у світовій психологічній практиці, методи малювання стоять на першому місці. В останні роки в нашій країні з'явилася досить велика кількість вітчизняних та перекладених робіт, в яких описуються малюнки. Значну їхню частку становлять публікації, які мають скоріш теоретичний інтерес: містять обґрунтування методу, загальні підходи до інтерпретації та окремі приклади, що ілюструють ці підходи.

Кожен тест виконують на окремому аркуші нелінованого паперу. Бажано використовувати лист формату А4, але допустимо і менший формат. Зручно використовувати простий олівець із гумкою.

Автор зазначає, що «інструкцію до кожного тесту перед початком малювання потрібно відтворювати дослівно, без змін та доповнень. Після малювання висловлюють схвалення, незалежно від досягнутого результату. Потім корисно обговорити з обстежуваним малюнок, що вийшов. Деякі питання, які рекомендуються під час обговорення, наведено під час опису методик. На відміну від початкової інструкції, наступна розмова не повинна бути формалізованою, її проводять у вільній формі. Можливе видозміна пропонованих питань та запровадження додаткових» [35].

Процес малювання фіксують у протоколі. На кожному аркуші з малюнками та на кожному аркуші протоколу пишуть ім'я та прізвище дитини. [35]

У протоколі зазначають: темп виконання завдань, паузи та перерви у роботі; послідовність, у якій робилися різні частини зображення; питання та висловлювання обстежуваного; короткий зміст розмови.

Графічна методика "Кактус" Автор методики М.А. Панфілова.

Панфілова М.А. у роботі [35] зазначає, що метою даної методики є виявлення стану емоційної сфери дитини, виявлення наявності агресії, її спрямованості та інтенсивності.

“Графічна методика виконується на аркушах формату А4. Кактус зображується таким, яким ти собі його уявляєш. Не допускаються питання та додаткові пояснення. Дитині потрібно дати стільки часу, скільки їй потрібно. Після малювання з дитиною проводиться розмова. Можна поставити запитання, відповіді на які допоможуть уточнити інтерпретацію”:

1. Кактус домашній чи дикий?
2. Його можна доторкнутися? Він сильно колеться?
3. Кактусу подобається, коли його доглядають: поливають, удобрюють?

4. Кактус росте один чи з якоюсь рослиною по сусідству? Якщо росте з сусідом, то яка це рослина?

6. Коли кактус виросте, що зміниться?

Після того, як дитина повністю завершила малювання, можна починати обробку малюнка. Під час обробки результатів беруться до уваги дані, відповідні всім графічним методам.

Проективна методика «Неіснуюча тварина» Автор методики М.З. Дукаревич.

Мета цієї методики – діагностика особистісних особливостей.

Методика дозволяє виявити: схильність до агресії; рівень агресії; ознаки можливої психічної патології;

При проведенні тестування необхідно покласти аркуш паперу перед обстежуваним горизонтально і сказати: «Я хочу подивитися, як ти вмієш фантазувати та уявляти. Придумай і намалюй тварину, якої насправді немає, ніколи не було, і яку до вас ніхто не вигадав – ні в казках, ні в комп'ютерних іграх, ні в мультфільмах».

Якщо дитина каже, що знає, як малювати і може нічого придумати, потрібно підбадьорити її, пояснити, що потрібно намалювати тварину, якої насправді немає, тому зовсім не важливо, якою вона вийде.

Коли дитина закінчує малювати, її потрібно попросити придумати тварину назву. Її записують у протоколі. Якщо вигадування назви викликає складнощі, то цю частину опускають.

З'ясувавши назву тварини, кажуть: «Тепер розкажіть про неї, про її спосіб життя. Як воно живе?». Розповідь дитини записують, наскільки можна, дослівно.

У констатувальному дослідженні приймали участь 11 учнів 3-х спеціальних класів комунального закладу «Знам'янська спеціальна школа Кіровоградської обласної ради», вчителі та фахівці різних профілів.

Таким чином, підбравши діагностичний інструментарій, ми зможемо забезпечити визначення передумов поведінкових проблем у школярів з порушеннями інтелекту, виявити дітей із негативними факторами розвитку і обрати шляхи профілактичної роботи.

2.2. Результати дослідження та їх аналіз

Результати проведених тестів дали можливість визначити, що у молодших школярів з порушеннями інтелекту простежується тенденція до девіантної поведінки, зокрема, саме в цьому віці, як зазначено в літературних джерелах, дітям найбільш притаманні різні прояви агресії і втечі з уроків. Отримані дані підтверджують цей факт. Ми наголошуємо на важливості профілактичної і корекційної роботи з цією категорією школярів, адже саме в молодшому шкільному віці закладається фундамент соціальних норм поведінки дитини, відбувається засвоєння правил поведінки, починає формуватись громадська спрямованість особистості .

Графічні методики дослідження школярів з порушеннями інтелекту є найбільш вдалим у використанні, саме для цього віку. Вони не викликають напруження у дітей, сприймаються як звичайна зрозуміла діяльність, виконуються із задоволенням.

Запропонований спосіб аналізу малюнкових тестів можна охарактеризувати як послідовне висунення гіпотез та їх перевірку. Загальне враження від малюнка та його найбільш характерні особливості є основою для висування першої серії гіпотез.

Така процедура інтерпретації не є типовою для тестових методів. Вона більшою мірою відповідає традиційному підходу до аналізу клінічного матеріалу. У цьому вся проявляється двоїстість рисункових методик: вони займають проміжне становище між тестовими і клінічними методами.

Результати дослідження школярів 3 класу з порушеннями інтелекту за методикою «Кактус»

Отримані в результаті аналізу малюнків школярів дані представлено нами у таблиці 2.1 та, для більшої наочності на малюнку 2.1, а також у додатку А.

Таблиця 2.1

Дані про результати проведення графічної методики «Кактус» з учнями 3 класу спеціальної школи

параметри	Учні 3 класу											
	МД	ПС	ЮВ	ПУ	ЯС	СА	ЄД	СС	МД	ГД	ЄМ	
Агресивність	+	+				+	+			+	+	54%
Імпульсивність		+	+		+				+		+	45%
Егоцентризм	+			+					+			27%
Невпевненість у собі		+		+	+				+		+	45%
Демонстративність	+					+	+			+		36%
Скритність, обережність			+	+					+			27%
Оптимізм			+		+			+				27%
Тривога	+			+				+	+		+	45%
Прагнення до домашнього захисту, почуття сімейної спільності			+	+	+				+			36%
Відсутність прагнення до домашнього захисту, почуття самотності	+	+				+	+	+		+	+	63%
Дикий кактус	+	+		+		+	+			+	+	63%
Домашній кактус			+		+			+	+			36%

Результати аналізу проведеної методки дають можливість визначити, що (мал.2.1):

54% молодших школярів у малюнку проявляють високий ступінь агресивності, що проявляється у промальовці великої кількості голок, близько розташовані одна до одної.

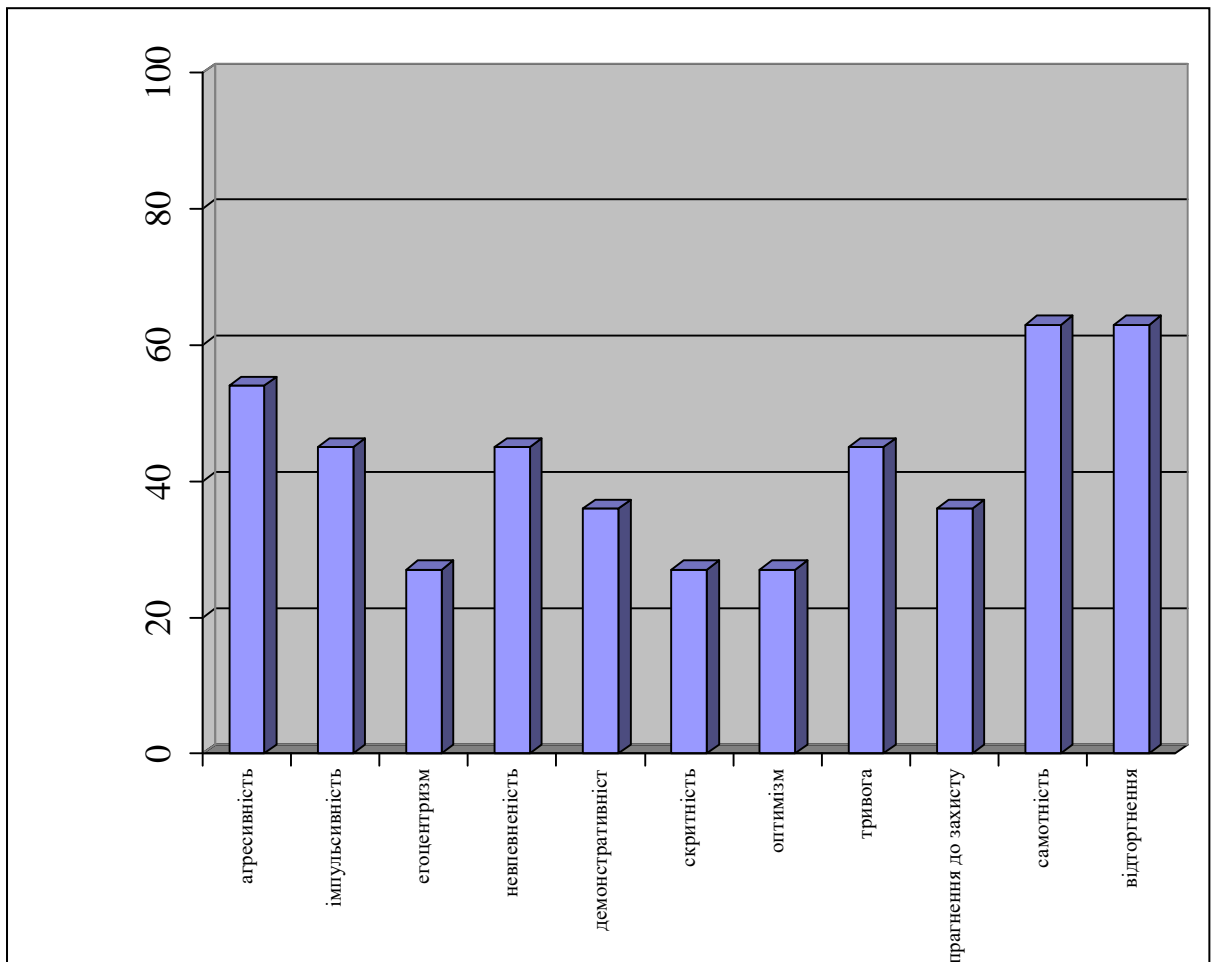

Рис.2.1. Узагальнені дані за графічною методикою «Кактус» (учні 3 класу спеціальної школи)

Як зазначає із цього приводу автор методики: "...наявність голок це один з найважливіших елементів. В реальності кактуси в залежності від видів можуть мати довгі, гострі і рідкісні голки; більш короткі і часті; дуже короткі, які практично не колються. На цьому і будується трактування малюнку. Чим довше, більше за кількістю і гостріші голки, тим вороже, агресивніше в спілкуванні характер автора «кактусу». Але в той же час

голки можуть розглядатися як певного роду захист від навколишнього середовища, необхідний для збереження цілісності особистості. Все залежить від того наскільки голкам приділена увага, чи зроблений акцент на них за допомогою штрихування, сильного натиску або інших елементів”.

У 45% дітей, що приймали участь у дослідженні, спостерігається егоцентризм і імпульсивність, що на малюнку проявляються уривчастими лініями, сильним натиском на олівець, великим розміром малюнку розташованого в центрі листа.

У 45% учнів спостерігаються певні ознаки залежності, невпевненості, що проявляється маленьким розміром малюнку, розташованим внизу аркуша.

На малюнках деяких учнів (27%) спостерігалися ознаки, що вказували на демонстративність, оптимізм і відкритість (наявність виступаючих відростків в кактусі, химерність форм, зображення «радісних» кактусів, використання яскравих кольорів у варіанті з кольоровими олівцями).

Більший відсоток малюнків (27%) свідчили про скритність і обережність – розташування зиг-загів по контуру або всередині кактуса.

У 45% школярів на малюнках спостерігаються інтенсивні переривчасті лінії, внутрішнє штрихування, використання темних кольорів при наявності кольорових, що говорить про підвищений рівень тривожності,

Про прагнення до домашнього захисту (36% учнів), бажання домашнього затишку, свідчить кактус який намальований у квітковому горщику, це орієнтування на будинок, сімейне вогнище.

Відповідно дикий, некультурений, намальований в пустелі кактус “уособлює собою самотність усвідомлено вибрану або вимушену (63% учнів). У деяких школярів кактус «росте» на малюнку «з нізвідки», тобто

відсутня навіть найменша основа – значить і в реальності немає опори у вигляді домашнього затишку, людина, можливо, має труднощі, проблеми з близькими людьми і підсвідомо відчуває неприйняття, відторгнення, брак домашньої захищеності”.

Узагальнені дані таблиці 2.1 дають змогу визначити, що найбільш характерними для школярів 3 класу з інтелектуальними порушеннями є відчуття самотності, відторгнення (63% школярів), агресивність виявлено у 53% молодших школярів, також високі показники виявлено за параметрами тривоги, імпульсивності і невпевненості в собі (45%).

Виявлені ознаки школярів створюють підґрунтя для розвитку девіантної поведінки дають можливість говорити про її прояви.

Інтерпретація результатів дослідження проєктивної методики «Неіснуюча тварина»

Зображуючи неіснуючу тварину дитина виражає себе, свій образ. Відповідно, можна дати характеристику дитині. Зазвичай, за малюнком можна описати його власника як людину – агресора, ображену людину яка боїться і нейтральну людину.

Малюнки школярів 3 класу з інтелектуальними порушеннями вирізняються специфічними ознаками найзагальніші з яких ми можемо представити в таблиці 2.2. у переважної кількості учнів, що становить 63% школярів спостерігається малювання реально існуючих тварин з невеликими «особливостями», що свідчить про намагання учнів надати своєму малюнку певної незвичності і казковості. Це свідчить про емоційне порушення у школярів, гостру тривогу, говорить про відсутність фантазії і уяви, що характерне для школярів з порушеннями інтелекту.

Таблиця 2.2

**Дані про результати проведення проективної методики
«Неіснуюча тварина» з учнями 3 класу спеціальної школи**

параметри	Учні 3 класу											% заг
	МД	ПС	ЮВ	ПУ	ЯС	СА	ЄД	СС	МД	ГД	ЄМ	
	Тип тварини											
реально існуюча	+	+			+	+	+			+	+	63
людиноподібна			+					+				18
фігура кола	+			+		+			+			36
без кінцівок		+	+				+	+				36
наявність механічних деталей		+				+	+	+			+	45
	Положення малюнка											
ближче до верхнього краю	+	+	+			+	+			+	+	63
в нижній частині				+				+	+			27
	Деталі тварини											
наявність зубів, пазурів, шипів	+	+				+	+			+	+	54
виражені очі		+		+		+				+		36
довгий ніс				+	+			+				27
наявність на малюнку рогів	+	+		+		+	+			+		54
панцир				+	+			+	+			36
відсутність ніг, їх недостатня кількість або явна слабкість			+	+					+			27
	Контур тварини											
гострі кути штрихування	+	+			+	+	+			+	+	63
	Натиск на олівець											
сильно продавлює папір		+	+			+				+	+	45
один елемент малюнка різко продавлений				+				+	+			27
акцентування органів виділення	+	+				+				+		36
асоціальна символіка: сигарета, чарка,	+	+			+			+		+	+	54

Продовження таблиці 2.2

тварина у вигляді чорта											
	А	А	Н	О	Н	А	А	Н	О	А	А
Умовні скорочення:											
Агресивний тип			А								
Нейтральний			Н								
Ображений			О								

В 18% учнів 3 класу на малюнку зображено неіснуючу тварину з явними людиноподібними ознаками, це інтерпретується як незадоволеність потреби у спілкуванні.

Деякі малюнки школярів визначалися специфічними ознаками, а саме: наявність механічних деталей, вмонтованих в тварину, найчастіше це скаже про проблеми з психікою у дитини, промальовка фігури тварини у формі кола (особливо – нічим не заповненого) такий малюнок символізує і виражає тенденцію до скритності, замкнутості дитини. Зображення тварин без кінцівок говорить про замкнутість та інтровертованість дитини.

У більшості школярів (63%) 3 класу з інтелектуальними порушеннями малюнок зміщений і має більше розташування «в горі» аркуша, що свідчить про завищену самооцінку, невдоволення своїм становищем в соціумі. Також були малюнки з розташуванням в нижній частині, що свідчить про зворотню тенденцію: пригніченість, невпевненість, низька самооцінка, відсутність тенденції до самоствердження.

Цікавими до розгляду є промальовки деталей неіснуючих тварин, а саме: детальна промальовка очей символізує страхи люди, якщо учень забуває їх намалювати це свідчить про аутизацію, астенія.

Наявність у зображенні зубів, рогів говорить про агресію, самозахист, або його прагнення, якщо присутні разом з іншими агресивними елементами (нігті, голки, щетина). Наявність довгого носа свідчить про прагнення дитини розширювати свої можливості. У 54 %

учнів з порушеннями інтелекту на малюнках спостерігається наявність зубів, що говорить про вербальну агресію, людина захищається від нападок, критики часто грубістю. Рот відкритий як для крику вказує на утруднене спілкування, тривожність, потреби в допомозі, схильність до висловлення скарг.

У малюнках 63% учнів молодших класів ми спостерігаємо гострі кути і інтенсивне штрихування це свідчить про агресивний захист дитини, досить великі страхи і тривоги. На деяких малюнках «напрямок» захисту спрямований вгору, що свідчить про захист від дорослих людей (вчителів, батьків), на деяких малюнках, вниз – захист від невизнання однолітків, насмішок, страх осуду.

Як одну з особливостей дитячих малюнків ми можемо відмітити натиск на олівець більшість дітей, а саме 45% сильно продавлює папір на своїх малюнках, що свідчить про велику тривожність.

У невеликої кількості школярів з порушеннями інтелекту спостерігається акцентування органів виділення (задній прохід, дефекація), це вказує на нехтування нормами поведінки, схильність до хуліганських дій.

Також, у малюнках прослідковується асоціальна символіка (54%): сигарета, чарка, тварина у вигляді чорта, що говорить про негативістичні, іноді психопатичні або психопатоподібні реакції на конфліктну ситуацію, загрозу агресії, стресову ситуацію.

Аналіз узагальнених результатів, що представлено на малюнку 2.2 дає можливість говорити про високій рівень емоційного порушення, гостру тривогу, захист від дорослих людей, агресивний захист дитини, великі страхи (63% учнів).

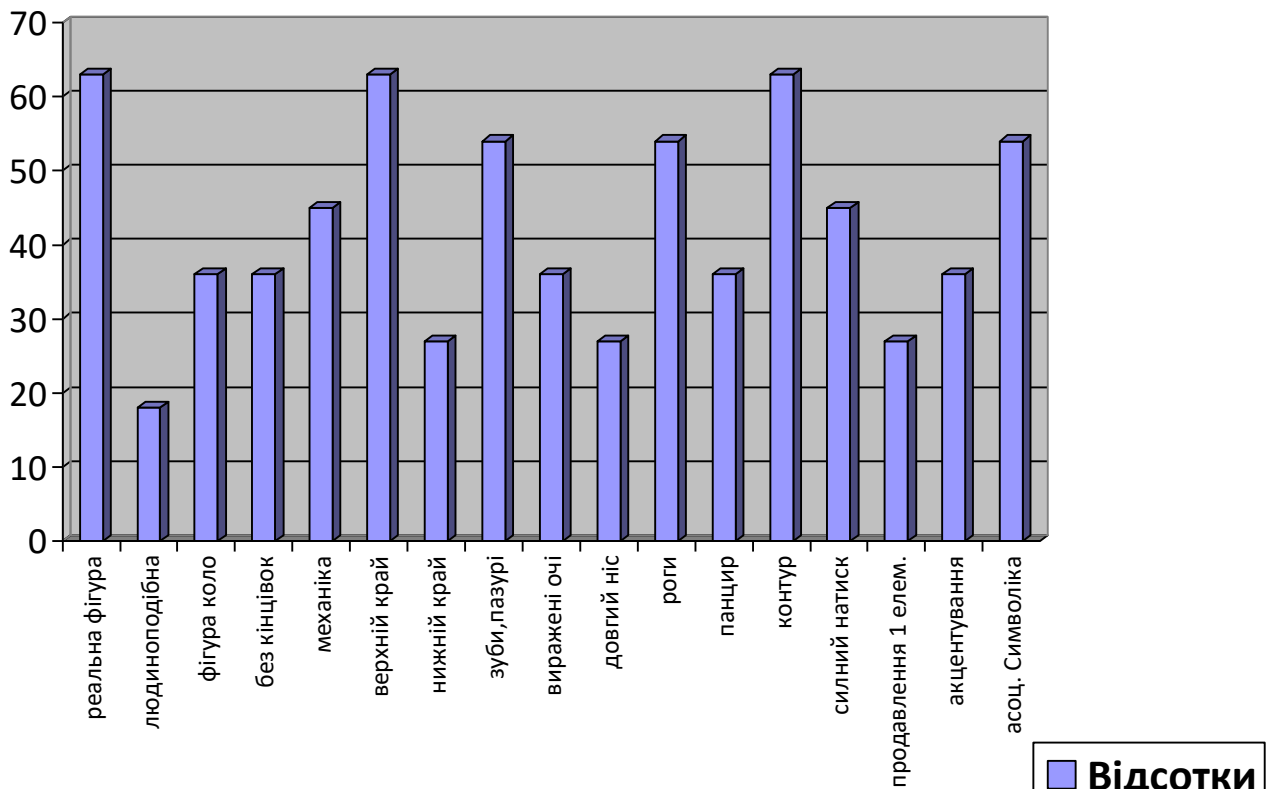

Рис.2.2. Дані про результати проведення проективної методики «Неіснуюча тварина» з учнями 3 класу спеціальної школи

Більше половини учнів (54%) зображують на своїх малюнках зуби і роги, що свідчить про вербальну агресію, людина захищається від нападок, критики, часто грубістю. Діти промальовують асоціальну символіку (54%): сигарета, чарка, що говорить про загрозу агресії, негативні реакції, на конфліктну або стресову ситуацію.

Малювання механічних пристроїв в тілі тварини і сильний натиск на олівець свідчить про велику тривожність та проблеми з психікою (45% школярів).

Аналіз даних і їх розподіл по шкалам тесту дав можливість визначити і узагальнити типи школярів, що приймали участь у дослідженні. Вони представлені на малюнку 2.3.

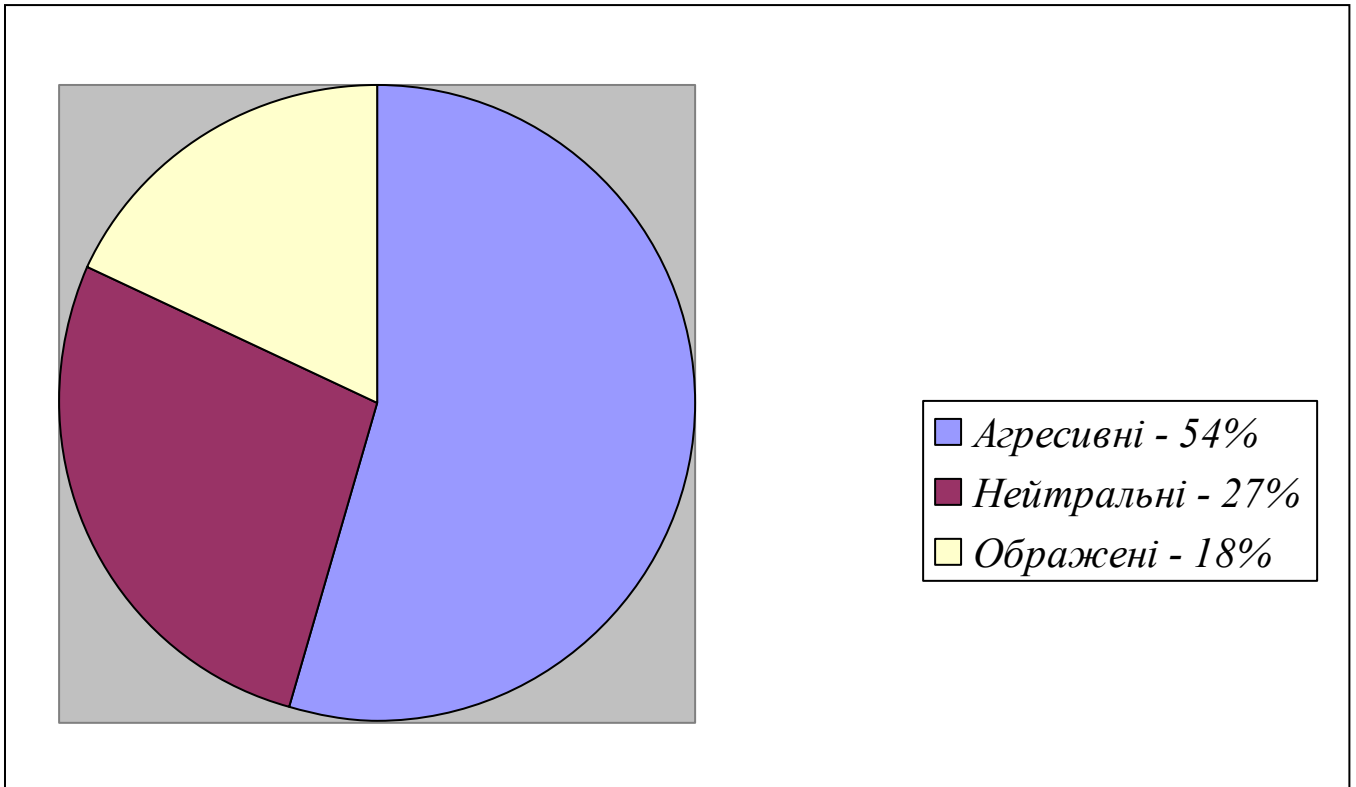

Рис.2.3. Узагальнені дані про визначені психотипи учнів 3 класу спеціальної школи за методикою «Неіснуюча тварина»

Дані представлені на малюнку дають можливість визначити три групи молодших школярів з порушеннями інтелекту, а саме: школярі з агресивними проявами різного ступеня і форми становлять 54% групи, нейтральні – 27%, і ображені, знехтувані становлять 18%. Саме учні першої і третьої груп найбільше будуть схильні до різноманітних проявів девіації, агресія може проявлятися на образи на невизнання у колективі однолітків, може бути захисною реакцією, а може бути направленою на себе - аутоагресія.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ РОБОТИ ФАХІВЦІВ З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У сучасному суспільстві все більш відчутною стає руйнація родинного інституту, сім'я не в змозі виявляти достатню турботу про своїх дітей, не виконує батьківські обов'язки, нерідко сама створює умови, небезпечні для життя та розвитку дітей. Як наслідок - збільшення дитячої бездоглядності, сирітства, що сприяє розвитку порушень у поведінці дітей, тому захист дитинства та виховання є одним із пріоритетних національних завдань, вирішення якого неможливе без всебічного аналізу психологічних та соціально-педагогічних проблем.

Основні поняття, що характеризують специфіку системи профілактичної діяльності девіантної поведінки школярів в освітньому закладі, включають [20]:

Первинна профілактика – це комплекс соціальних, освітньо-виховних та психолого-медичних заходів, що попереджають формування поведінкових відхилень у неповнолітніх осіб з інтелектуальними порушеннями спрямована на усунення несприятливих факторів. *Первинна профілактика* може широко проводитись серед молодших школярів.

Вторинна профілактика – комплекс соціальних, освітньо-виховних, психологічних та правових заходів, спрямованих на попередження формування поведінки, що відхиляється неповнолітніх; також раннє виявлення нервово-психічних порушень та робота з «групою ризику».

Третинна профілактика – комплекс соціальних, освітньо-виховних, психологічних та нормативно-правових заходів, спрямованих на запобігання рецидивним відхиленням у поведінці та сприяють відновленню особистісного та соціального статусу неповнолітнього.

Індивідуальна профілактична робота – діяльність з своєчасного виявлення учнів та сімей, які перебувають у соціально небезпечному становищі, а також за їх соціально-педагогічною реабілітації (або) попередження вчинення ними антигромадських дій.

Основою ранньої профілактики є створення умов, що забезпечують можливість нормального розвитку дітей, своєчасне виявлення типових кризових ситуацій, що виникають у дітей певного віку.

3.1. Основні аспекти корекції порушень поведінки молодших школярів з порушеннями інтелекту

Дослідження показують, що вивчення порушень поведінки учнів з інтелектуальними порушеннями переважно було спрямовано на виділення психолого-педагогічних типів порушень поведінки та обмежувалося розробкою формальних напрямів корекції, які мають рекомендаційний характер [22].

У практиці роботи спеціальних шкіл широко використовувалися специфічні корекційно-виховні заходи на учнів із порушенням поведінки, які вчинили протиправні дії, рекомендовані Белкіним А.С., Хоружей М.М., Шайдюком В.П., Луцкіним С.В. та інших.

Так в учнів вироблялися навички адекватної поведінки у різних конфліктних ситуаціях; виховувалися вміння аналізувати та правильно оцінювати свої та чужі вчинки, порівнювати свою поведінку з поведінкою інших осіб, аналізувати моральні відносини, зокрема, на прикладі відносин героїв творів, кінофільмів тощо.

Для виховання шанобливого ставлення до морально-етичних норм та принципів, прийнятих у суспільстві учнів, знайомили з основами права, законами нашої держави, привчали до свідомого виконання цих законів, до дотримання суспільного ладу, виховували відповідальність за свою

поведінку. З цією метою проводилися різноманітні заходи з учнями відповідно до рекомендацій, представлених у дослідженні Пузанова Б.П.

Гордієнко Є.А. та Запрягаєв Г.Г. запропонували низку заходів для профілактики та корекції порушень поведінки дітей з порушеннями інтелекту [21]:

- залучення дітей до такої навчальної та суспільної діяльності, яка б забезпечувала їм стійкий успіх, підвищення авторитету серед школярів, внаслідок чого зростала б їхня впевненість у собі, розширювалися контакти з однолітками, виникали ділові та дружні взаємини;

- постійне включення учнів до фронтальної роботи на уроці, розвиток пізнавальної активності, мотивів вчення, самостійності, вміння долати труднощі;

- виховання почуття обов'язку та відповідальності;

- попередження появи прогалин у знаннях як передумови педагогічної занедбаності, що значною мірою ускладнює роботу з дітьми і нерідко призводить до асоціальної поведінки.

Дослідження показали, що кваліфікований корекційно-виховний вплив відповідно до індивідуально-психологічних та вікових особливостей школяра з порушеннями інтелекту, виявлення конкретних джерел шкідливих впливів та виведення дитини із зони їх дії, використання системи позакласних заходів, що включають роботу дитячої організації, громадські заходи, роботу школи з сім'єю, контакти з позашкільними установами та з громадськими організаціями, подальше патрунування дозволяє досягти певних позитивних результатів у корекції порушень поведінки школярів з порушеннями інтелекту, у профілактиці правопорушень.

Проте Кондрашенко В.Т. зазначав, що підходи до раннього виявлення і корекції порушень поведінки розроблено нині недостатньо, а здійснюються вони, переважно, у межах спрощено-дидактичного

ставлення до норм і відхиленнях у поведінці. У цьому потенційні корекційні можливості спеціальної школи нерідко залишаються нереалізованими, та її стратегічне завдання – соціальна адаптація дитини з порушеннями інтелекту вирішується як завжди успішно [15].

Тим часом, розробка системи засобів соціально-педагогічної профілактики порушень поведінки школярів з інтелектуальними порушеннями є одним із важливих питань спеціальної психології та педагогіки, вирішення якого дозволить підвищити ефективність корекційно-виховної роботи у школі та сприятиме кращому пристосуванню дітей до життя у суспільстві.

Корекція порушень поведінки у школярів з порушеннями інтелекту в корекційно-освітніх установах повинна здійснюватися у трьох напрямках: робота з сім'єю, з педагогами та з дітьми з інтелектуальною недостатністю [4].

Основні завдання роботи з батьками включають розширення психологічних знань про дітей та допомогу у вирішенні виявлених проблем. Для цього можуть використовуватись семінари, в ході яких батьки отримують інформацію про особливості особистісного розвитку дітей, за допомогою найпростіших психологічних методик досліджується самооцінка батьків, стиль виховання, когнітивні стилі. У ході сімейного консультування можуть бути вирішені ті чи інші проблеми або запропоновано шляхи їх вирішення.

Акцент роботи робиться на пошук ресурсів дитині з інтелектуальними порушеннями, позитивних рис характеру. Можливими формами роботи з педагогами може бути [21, 57]:

- 1) навчання методів релаксації, відволікання, усунення спотворень щодо оцінки реальності;

2) проведення занять з переоцінюючого консультування, вміння вирішувати проблеми, знаходити альтернативи для розрядки негативних емоцій, що накопичилися;

3) спільне психологічне консультування за типом балинтових груп;

4) проведення тренінгів партнерського спілкування, тренінгів вирішення особистих проблем.

Шипіцина Л.М., Іванов Є.С. запропонували у своїй роботі систему педагогічної корекції поведінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями що включає такі компоненти [55]:

по-перше, комплекс занять з розвитку та корекції механізмів регулювання поведінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями;

по-друге, корекційну роботу з учнями у навчальному процесі для закріплення отриманих у ході спеціального навчання навичок регулювання;

по-третє, підвищення науково-методичного рівня вчителів, які працюють із дітьми, які мають порушення поведінки.

Такий підхід щодо корекції поведінки учнів з інтелектуальними порушеннями забезпечує реалізацію комплексної допомоги дітям з відхиленнями у поведінці. Слід зазначити, що структура, зміст та послідовність етапів корекційної роботи за даними напрямками обумовлені віднесеністю поведінки дитини до певного типу та характером домінуючих поведінкових проблем.

Варіативність програми педагогічної корекції поведінки школярів дозволяє використовувати всі елементи корекційної системи при найбільш виражених відхиленнях у поведінці дітей, тоді як усунення легших поведінкових проблем можна здійснити при використанні варіантів неповної системи засобів корекції та профілактики.

Отже, прояви порушень поведінки у школярів з порушеннями інтелекту зовні подібні до проявів порушень поведінки в учнів із нормотиповим розвитком. Дослідження показують, що у школярів з порушеннями інтелекту можуть спостерігатися різні порушення поведінки: втечі, бродяжництво, крадіжки, агресія, вживання алкоголю, наркотичних речовин, куріння та ін. вони відрізняються за обсягом порушеної поведінки та її характером. Більшість дослідників визнають, що серед різних форм порушень поведінки у дітей з порушеннями інтелекту переважають втечі та агресивна поведінка.

3.2. Програма соціально-педагогічної корекції девіантної поведінки молодших школярів з порушеннями інтелекту у міні-групі “Сходинок зростання”

«СХОДИНКИ ЗРОСТАННЯ» СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОГРАМА Індивідуальна програма корекції девіантної поведінки молодших школярів з порушеннями інтелекту (Автор-укладач Ускова Л.В.).

Пояснювальна записка

В даний час склалися дуже несприятливі умови, які суттєво ускладнюють психічний розвиток та виховання підростаючого покоління. Ці умови формуються під впливом цілого комплексу соціально-психічних та біологічних факторів: збільшення родового травматизму, несприятлива екологічна обстановка, недоліки медичного контролю та допомоги, погіршення матеріально-економічного стану людей, зростаюча зайнятість батьків, неухильне зростання розлучень та конфліктів у сім'ях, негативна інформація, насильство, агресія, гаджети, тощо.

Все це визначає поширеність станів психічного дискомфорту, особливо легких його форм, що виражаються в особистісній деформації та

відхиленні у поведінці дітей. Враховуючи специфіку самосвідомості дітей з порушеннями інтелекту необхідно допомогти їм змінити негативне ставлення до себе, виробити впевненість, виховати прагнення до успіху, сформувати здатність до саморегуляції, самоконтролю.

Проблеми поведінкового характеру — це найпоширеніший запит вчителя до психолога. Консультативна, корекційна допомога надається дитині, але має епізодичний, ситуативний характер, тому створення програми, спрямованої на корекцію девіантної поведінки є актуальним.

У психолого-педагогічній літературі темі девіантної поведінки присвячені теоретичні дослідження, публікації, що систематизують знання про причини її виникнення, форми прояву (Р. Берон, Д. Річардсон, А. Берковтц, А. Бандуров, Реан, Н. Семаго та М. Семаго та інші.)

Наявність у дітей з порушеннями інтелекту чітко окреслених форм девіантного поведінки є орієнтиром щодо профілактичної і корекційної роботи. Характерними для дітей молодшого шкільного віку є такі варіанти девіантної поведінки: активний протест (ворожість), пасивний протест (уникнення), тривожність та невпевненість у собі.

Здатність регулювати різні сфери психічного життя складається з конкретних контрольованих умінь представлених у таблиці 3.1 [1]:

Таблиця 3.1

Уміння різних сфер психічного життя

Сфера психічного життя	Вміння
<i>рухова сфера</i>	вміння доволно звертати увагу на м'язи, що беруть участь у русі; - вміння розрізняти та порівнювати м'язові відчуття; - вміння визначати відповідний характер відчуттів (напруга-розслаблення, тяжкість-легкість та ін.), характер рухів, що супроводжуються цими відчуттями (сила-слабкість, різкість-плавність, темп, ритм);.. - вміння розрізняти та порівнювати емоційні відчуття, визначати їх характер;

Продовження таблиці 3.1

	<ul style="list-style-type: none"> - уміння одночасно звертати свою увагу на м'язові відчуття та на експресивні рухи, що супроводжують власні емоції, а також емоції, які відчують оточуючі; - вміння довільно і наслідувально демонструвати емоції за заданим зразком.
<i>сфера спілкування</i>	<ul style="list-style-type: none"> - вміння вловлювати, розуміти та розрізняти емоційні чужі стани; - співпереживати (приймати позицію партнера зі спілкування та повноцінно проживати, відчувати його емоційний стан); - вміння відповідати адекватними почуттями (у відповідь на емоційний стан товариша виявити почуття адекватно ситуації);
<i>поведінка</i>	<ul style="list-style-type: none"> - вміння визначати конкретні цілі своїх вчинків; - уміння шукати та знаходити, вибираючи з безлічі варіантів засоби досягнення цих цілей; - уміння перевіряти ефективність вибраних шляхів діями, помиляючись та виправляючи помилки, досвідом почуттів чи минулих аналогічних ситуацій; - вміння передбачати кінцевий результат своїх дій та вчинків; - вміння брати на себе відповідальність.

Надавши дитині можливість випробувати різні варіанти дії, можна збагатити її репертуар поведінки, а емоційне забарвлення позитивного вибору залишить «зарубку» в пам'яті, яка допоможе дитині в аналогічній ситуації вибрати правильне рішення.

Є підстави вважати, що якщо почати розвивати й тренувати ці здібності у дитинстві, то у зрілому віці можна досягти більшої згоди і досконалості у керуванні своєю поведінкою.

В програмі використовуються різні *методи*: вільне та тематичне малювання, імпровізація, ігри з правилами (сюжетно-рольові, драматизації), твір історій та оповідань, розгляд малюнків (фотографій, ілюстрацій), вправи наслідувально-виконавчого та творчого характеру, читання та прослуховування художніх творів, психологічні етюди та ін.

Ціль програми: формування у дитини навичок конструктивного спілкування, основ саморегуляції, соціальної відповідальності та адекватної поведінки.

Завдання:

- навчати способів конструктивного спілкування у різних життєвих ситуаціях з однолітками, педагогами, батьками;
- формувати у дитини навички практичного володіння виразними рухами (мімікою, жестами, пантомімікою), власним тілом;
- розвивати адекватну самооцінку та оцінку поведінки та вчинків оточуючих її людей.

1. Вид програми – стандартизована.
2. Форма організації занять – індивідуальна, мінігрупа.
3. Періодичність – 1 раз на тиждень по 40 хвилин.
4. Тривалість курсу-2-3 місяці

Структура заняття містить 5 етапів:

- *комунікативний* (передбачає створення довірчих відносин, схильність та відкритість психологу).
- *психогімнастика* (включає етюди, вправи, спрямовані на зняття емоційної затисненості, на оволодіння навичками контролю рухової та емоційної сферами).
- *конструктивно-формуючий* (спрямований на формування та розвиток навичок конструктивного спілкування, основ саморегуляції).
- *рефлексія* (спрямована на усвідомлення власних емоцій, розвиток емпатії, підвищення самооцінки).
- *релаксація* (складається з вправ на розслаблення м'язів, глибоке дихання, зняття збудження).

Таблиця 3.2

Критерії відстеження результативності програми:

Параметри	Періодичність	Діагностичні методики
1. Тривога	на початку та наприкінці курсу	Спостереження. Шкала тривожності А.М. Прихожан (7-8 років)
2. Агресія	на початку та наприкінці курсу	Спостереження. «Неіснуюча тварина»
3. Самооцінка	на початку та наприкінці курсу	Спостереження. Методика «Дробинка» Автор Н.В. Ключова,
4. Шкільна мотивація	на початку та наприкінці курсу	Спостереження Анкета шкільної мотивації Лусканової

7. Очікуваний результат:

- Позитивні зміни в поведінці;
- Застосування у спілкуванні освоєних прийомів конструктивного спілкування;
- Зниження рівня тривожності;
- Поліпшення психічного самопочуття.

Таблиця 3.3

Тематичне планування

№	Тема заняття	Кількість годин
1	Діагностика	1
2	Мова спілкування	1
3	Таємниця мого «Я»	3
4	Правила дружби	1
5	Я постараюся.	1
6	Я зможу!	3
7	Я та інші.	1
8	Діагностика	1
		Всього 12 годин

Сходінка перша «Мова спілкування»

Завдання: познайомити дитину із засобами спілкування (жестами, мімікою, почуттями, емоціями); зняти емоційну напруженість, тривожність.

Обладнання: дзеркало, піктографічні картки на тему «Емоції»

1. *Комунікативний етап.* Доброго дня, (ім'я), як добре, що ти прийшов! Який у тебе настрій? Чому? Як тебе називають удома, у школі? А як тобі найбільше подобається? Можна я тебе так називатиму?

2. *Психогімнастика* Вправа «Шалтай-болтай» (Мета-зняття напруги).

Послухай, я прочитаю тобі вірш «Шалтай-болтай» «Шалтай-болтай сидів на стіні. Шалтай-болтай звалився уві сні»

Сподобалось? Давай спробуємо з тобою показати, як Шалтай-болтай бовтає руками, ногами, крутить головою. (Дитина повертає тулуб ліворуч, праворуч, руки бовтаються абсолютно вільно, як у лялькової ляльки. На слова «звалився уві сні» — нахиляє корпус тіла вниз).

Добре в тебе вийшло. Тільки не смішно. Спробуй ще раз. Не бійся сміятися, роби рухи весело, поплескай у долоні, потряси руками. Розслабся (психолог кладе руки на плечі дитини і, злегка потискуючи їх, пропонує дитині розслабитися). Вправа повторюється 2-3 рази. Сподобалось? А віршик запам'ятав? Давай його вивчимо. Коли тобі буде сумно, зроби цю вправу.

3. *Конструктивно формуючий.* Вправа "Гімнастика". (Мета-мобілізація готовності до діяльності).

Ти вмієш "дивитися" головою? Подивися головою праворуч, ліворуч, вгору, вниз. (Дитина повертає голову по команді). Підніми плечі, різко опусти. (2-3 рази).

Вправа "Кулачок". Потерти за годинниковою стрілкою потилицю погладити потилицю та шию зверху донизу. А тепер стисні обидва кулачки. Потерти за годинниковою стрілкою поперек добре. Молодець!

Поплескаємо в долоні. Вправа «Емоції та почуття». (з використанням дзеркала)

а) Розглянь себе у дзеркало. А тепер я прошитиму тебе виконати різні рухи, а ти дивися на себе в дзеркало і виконуй їх із старанням.

— Брови: підняти, опустити, насупити.

— Губи: відстовбурчити, надуті, розтягнути, підібгати.

- Наморщити ніс, підняти вгору, опустити вниз.

- Очі: розкрити широко, підняти вгору, опустити вниз, звзити до лужок.

б) Гра «Вгадай емоцію».

— На цих картках зображено різні емоції, спробуй їх відгадати.

(Дитина називає: добрий, задумливий, плаче, скривджений, сердитий, сумний та ін.)

б) А тепер зроби таке обличчя, яке в тебе буває, коли ти злишся, сваришся, радієш, ображаєшся, сумуєш, замислюєшся. Молодець! А на який вираз обличчя дивитись особливо приємно, покажи. Мені теж подобається, воно дуже привабливе, запам'ятай його і роби частіше (фіксуються перед дзеркалом положення брів, очей, губ).

в) Етюди в розвитку виразності жесту, міміки: «Зачарована дитина». «Іди». "Я не знаю!". "Ой, живіт болить!". «Боляче!». "Яке щастя!" та ін.

г) Підсумковий етюд «Посварилися та помирилися»

Уяви собі, що ми з тобою посварилися, як ми можемо помиритися, ти що б запропонував? (Дитина пропонує потиснути один одному руку, попросити вибачення, обійнятися) Усі ці варіанти програються.

4. *Рефлексія.* Що тобі сподобалося на занятті? Що нового дізнався? Чому навчився?

5. *Релаксація.* Етюд «Гра з піском» (Мета – зняття втоми, напруги).

- Сядь зручно. Обіпрись на спинку стільця. Закрий очі. Уяви, що ти на березі річки, пісок прохолодний, сипкий. Набери до рук уявний пісок

(вдих). Сильно стиснувши пальці в кулак, утримай пісок у руках (затримка дихання). Посипай коліна піском, поступово розкриваючи пальці (видих). Опустити розслаблено руки вздовж тіла. Руки важкі, не хочеться рухати їх. Вправу можна повторити кілька разів, доки не настане розслаблення. Виконуй цю вправу, коли відчуєш втому, перевтому. Розкажеш мені на наступному занятті, чи допомогло воно тобі. До зустрічі.

Сходинка друга «Таємниця мого Я»

Завдання: навчати дитину способам самовираження; зняти емоційну нестабільність, тривожність.

Обладнання: фарби, папір, фломастери, пензлики, дзеркало, цукерки, іграшки.

1. Комунікативний етап. Вітання. Покажи мені за допомогою жестів та міміки, який у тебе сьогодні настрій? Вгадала? А чому в тебе такий настрій, розкажи. У тебе є друзі? Скільки? Розкажи про свого найкращого друга. (Якщо друга немає, то просимо розповісти — про якого друга дитина мріє)

2. Психогімнастика. Етюд «Егоїст» Мама принесла до чаю 3 тістечка. Хлопчик взяв собі одне тістечко і показав пальцем на два інших: «А ці я з'їм увечері». Мама подумала... Як ти думаєш, що подумала мама? (Вона подумала: «Мій син-егоїст») Як би ти вчинив на місці хлопчика? А на місця мами? У тебе був схожий випадок? Розкажи.

3. Конструктивно формуючий. Гра «Світло моє, люстерко, скажи...»

Подивися на себе в дзеркало і проговори таку фразу: «Світло моє, дзеркальце, скажи, та всю правду розкажи» Спробуй розповісти про свою зовнішність якнайбільше. (Дитина розповідає: я великий, красивий, розумний, високий і т.д.) Добре, але крім описів зовнішності існує ще наш внутрішній світ-це наші почуття, емоції, риси характеру. Розкажи про себе, тільки чесно, не лише свої переваги, а й недоліки. Ми разом спробуємо їх позбутися.

Малювання на тему «Я сьогодні та Я — у майбутньому»

(Великий аркуш паперу поділяється на дві частини). Розкажи, що ти намалював? Чому? Тобі подобається твій малюнок? Мені дуже подобається, чи можна я покладу його в спеціальну папку, куди ми складатимемо всі твої роботи?

Гра "Ти мене розумієш?" Ми пограємо з тобою в гру, в якій я гратиму роль примхливого хлопчика. Він бачить у людях лише недоліки, а ти гратимеш роль іншого хлопчика, який завжди добрий і дбайливий. Ти добрий друг і хочеш, щоб твій друг теж став добрим, не егоїстичним, щедрим.

Тренінг поведінки (Використовується реквізит)

Ділимо іграшки. Частування цукерками.

Поділися олівцями. Штовхнув дівчинку.

4. *Рефлексія.* Закінчи речення: «Мені сьогодні сподобалося.....»

«Мені сьогодні не сподобалося...»

5. *Релаксація.* Етюд «Гра з піском» Мета – зняти втому, напругу.

Сходинка третя «Таємниця мого Я»

Завдання: зняти емоційну напруженість; навчати дитину способам самовираження.

До заняття: папір, гуаш, тестовий матеріал до тесту Рене Жиля.

1. *Комунікативний етап.* Вітання. Загадки. Усі діти люблять загадки. А ти любиш? Відгадувати чи загадувати? Відгадай загадку. Син мого батька, а мені не брат. Хто це? (Я сам) Без чого жити не можна? (Без імені)

Розкажи мені про свою родину. Як звати твоїх близьких? Хто з них тобі всіх ближчий? Чому?

2. *Психогімнастика.* Тест Рене Жиля (Мета: вивчення особливостей міжособистісних сімейних відносин). Ти так цікаво розповідав про свою сім'ю, що мені захотілося дізнатися про все більше.

а) Ось стіл, за яким сидять твої рідні. Тільки ти ще не вибрав собі місця. Покажи, куди ти сядеш? Чому ти вибрав саме це місце? Поясни.

б) А тепер уяви, що ти вирушив на відпочинок. З собою можна взяти лише одну людину. Кого б ти взяв, то чому?

3. *Конструктивно формуючий*. Пальчиковий живопис. (Мета: дати можливість відчути себе впевненою людиною).

Усі діти люблять малювати, а ти кохаєш? Чим? Сьогодні ми малюватимемо гуашшю, але не пензликом, а пальчиками. Не бійся забруднитись, гуаш легко відмивається, тільки одяг треба берегти. Намалюй пальчиками рибку, кошик із квітами. Кому ти хотів би її подарувати? А тепер намалюй, що хочеш. Що ти намалював? Чому тобі захотілося намалювати саме це?

Гра-тренінг «Програвання ситуацій»

а) Ти брав участь у змаганні та посів перше місце, а твій друг був майже останнім. Він дуже засмутився. Допоможи йому не засмучуватися.

б) Твій друг попросив у тебе пограти твою улюблену іграшку, а віддав її зламану.

в) Мама принесла 3 апельсини: тобі і твого друга (брата, сестра). Як ти їх поділиш?

г) Хлопці грають у цікаву гру, а ти запізнився, і ролі тобі не дісталось. Як ти попросиш хлопців, щоб вони тебе взяли? А що робитимеш, якщо не візьмуть?

4. *Рефлексія*. Що тобі сьогодні сподобалося? Чому навчився?

5. *Релаксація*. Етюд «Цікава Варвара»

«Цікава Варвара дивиться ліворуч, дивиться праворуч. А потім знову вперед — тут трохи відпочине. Шия не напружена, а розслаблена» (2-3 рази)

Домашнє завдання: вибрати з альбому та принести на заняття сімейні фотографії (порадитися з близькими).

Сходінка четверта «Темниця мого Я»

Завдання: навчати дитину прийнятним безпечним способам вираження гніву; зняти емоційну напруженість.

До заняття: подушечка, 5-6 газет, паперовий стаканчик, пластилін, картон, папір.

1. Комунікативний етап. Вітання. Розгляд фотографій. Розкажи, хто тут сфотографований. Чому ти вибрав саме ці фотографії? Тобі хтось допомагав їх відібрати?

2. Психогімнастика. Розтяжки «Яйце» (є аналогією народження, 5-6 хвилин)

Сядь, будь ласка, на підлогу, підтягни коліна до живота обхопи їх руками, сховай голову в коліна. Уяви себе курчам, яке вилуплюватиметься з яйця. (Психолог сідає за дитиною, охоплює її руками і ногами, зображуючи шкаралупу, і пропонує дитині вилупитися).

Молодець, давай спробуємо ще раз. Розслабся, ти був дуже напружений, скований.

Дихальні вправи. Вихідна позиція лежить на спині. Вдих. М'язи живота розслаблені, починай робити видих, надуючи в животі уявну кульку, наприклад, червоного кольору. Пауза (затримка дихання) Видих. Втягни живіт сильніше. При вдиху губи витягуються трубочкою і п'ють повітря з шумом.

3. Конструктивно формуючий етап. Програвання, інсценування ситуацій. «Похмурий орел» В.Вікторов.

Ось за ґратами похмурий злий сидить орел.

Могутніх крил гордий помах вселяє страх.

Давно чи громади грізних скель він облітав.

І каменем падав на ворога зверхньо.

Він був вільним володарем своїх вершин.

Тепер у неволі похмурий і злий сидить орел.

Спробуй зобразити орла у клітці, замість каменю використовуй стілець. Я читатиму вірш ще раз.

«Гнівна гієна» (за Чистяковою).

Гієна стоїть біля високої пальми (стілець). У листі пальми ховається мавпа. Гієна чекає, коли мавпа знесиліє з голоду та спраги і зістрибне на землю. Тоді вона її з'їсть. Гієна лютує, якщо хтось підходить до пальми, бажаючи допомогти мавпі.

Які почуття ти відчував, коли зображував орла, гієну?

Ти часто відчуваєш ці почуття вдома чи у школі?

Тренінг для зняття гніву. Сьогодні я навчу тебе, як можна вихлюпнути гнів, позбутися злості, щоб вони не накопичувалися в тобі, не псували тобі настрої. (На вибір програються деякі чи всі способи)

Спосіб 1. М'яти та рвати папір

Спосіб 2. Бити боксерську грушу або цю подушечку.

Спосіб 3. Гучно кричати, використовуючи ось цей стаканчик для крику

Спосіб 4. Написати на папері всі слова, які ти хочеш сказати кривднику, а потім зім'яти папір і спалити його або порвати і викинути (закопати).

Спосіб 4. Можна втирати із силою пластилін у картонку.

Спосіб 5. Можна повільно прорахувати до 10 про себе, перепочити, розслабитися.

4. Рефлексія. Чого ти сьогодні навчився? Що б ти хотів повторити? Що не сподобалось?

5. Релаксація. Етюд «Гра з піском» (Мета – зняття втоми, напруги)

Сходінка п'ята «Правила дружби»

Завдання: навчати способів конструктивного спілкування; навчати способів керування своїм настроєм.

До заняття: ілюстрації

1. Комунікативний етап. Вітання. Послухай вірш:

«Хто людям допомагає, І я вам пропоную
втрачає час дарма, всім робити точно так
добрими справами як робить стара
прославитися не можна на прізвисько» (Шапокляк)

Хто така Шапокляк? Що вона робить у казці? У неї були друзі? Чому не було? Як ти гадаєш, у яких людей друзів не буває?

Малюємо казкових героїв. Аркуш ділиться на 2 частини. Зліва дитина малює різних казкових героїв - добрих, сильних, розумних, добрих, а праворуч - злих, слабких, дурних, поганих. (Слід звернути увагу до особливості малюнка: яким кольором які герої намальовані, як і позі, яке вони вираз обличчя). Які герої тобі подобаються? Чому? На кого ти хотів би бути схожим? Чому? Що потрібно зробити казковому героєві, щоб тобі сподобатися?

3. Конструктивно формуючий. Розігрування ситуацій.

- “Два хлопчики посварилися — помири їх.

- Ти і твій друг хочуть грати однією і тією самою іграшкою

- Твій друг ображений на тебе - вибачся перед ним і спробуй помиритися.

- Ти нагрубів вчителю, вважаєш, що він не правий. Як змінити ситуацію?”

Упорядкування «Правил дружби». Допоможи мені оформити на аркуші ватману «Правила дружби» до заняття у вашому класі. Я буду дуже вдячна за допомогу, я можу знати не всі правила.

ПРАВИЛА ДРУЖБИ.

Допомагай товаришу в біді.

Поділися з другом. Грай так, щоб друг міг виграти.

Зупини друга, якщо він робить щось не так. Скажи йому про це.

Не сварься, не сперечайся через дрібниці, не зазнавайся, не заздри.

Вмій миритися і просити прощення.

Вмій допомогти і сам приймати допомогу, пораду.

Не смійся над другом, це ображає.

Не ображайся, якщо програв, не гнівайся, не сварись.

(Пишуться фломастером на аркуші ватману).

4. *Рефлексія*. Розкажи, який спосіб ти вибрав, щоби виплеснути свій гнів? Чи пробував ти дорахувати до 10, коли треба стриматися? Допомогло? Чого ти навчився сьогодні? Тобі сподобалися наші правила? Ти ними користуватимешся?

5. *Релаксація*. «Вогонь і лід» Вправа включає поперемінну напругу і розслаблення всього тіла (краще виконувати лежачи).

"Вогонь" - інтенсивні довільні рухи всім тілом.

"Льод" - тіло застигає, напружене. Виконується (3-4 рази).

Сходинка шоста «Я постаріюся»

Завдання: формувати навички конструктивного спілкування; навчати прийомів управління своєю поведінкою, настроєм.

До заняття: стільці, пов'язка на очі, м'яч, аркуш паперу, гуаш.

1. *Комунікативний етап*. Вітання. Новини. (Дитина розповідає про прожитий тиждень — новини, події).

Гра "Я знаю". Зі словами «Я знаю п'ять імен дівчаток (назв тварин, іграшок, місяців тощо) дитина підкидає вгору м'яч, на кожен кидок робить бавовну і називає одне слово.

2. *Психогімнастика*. Вправа "Артист". Зобрази мімікою, рухами різні емоції, настрої. «Ось такий малюк»

«Ох, як плаче малюк – що ведмідь гарчить.

А сміється малюк — що струмок дзюрчить.

А сльози течуть — наче дощ ллє.

Усміхається малюк – наче сонце зійде.

Ось такий він малюк – мій хлопчик». Є.Юдін

«Капризуля хлопчик Марк,

не вгамувати його ніяк

Усміхнеться він на мить, засяє сонця обличчя». Н.Померанцева

3. *Конструктивно формуючий*. Вправа «Малюємо емоції пальцями».

Дитині пропонується намалювати свої емоції без пензлика – пальцями. Гра спрямовано вираження усвідомлення свого емоційного благополуччя. В даному випадку неважливо, чи буде сюжетним малюнок. Можливо, дитина просто намалює якісь плями, важливо, щоб вона мала можливість висловити себе, свої емоції на аркуші паперу.

Вправа "Корабель серед скель". (Мета: набуття комунікативних навичок з опорою на інтуїцію та доброзичливі відносини, що ґрунтуються на довірі).

Інструкція Ти сьогодні-капітан. Наш клас є море. Стільці – (стоять по всьому класу) – це скелі. Море дуже небезпечне, навколо скелі та скелі. Видимість нульова. Щоб ти зрозумів, що це таке — я зав'яжу тобі очі чорною пов'язкою і говоритиму, куди ти маєш рухатися.

Довірся мені. Психолог диктує: два кроки вперед, один крок ліворуч тощо. Наприкінці шляху - "Ти досяг своєї мети!" і радісно обіймає дитину.

Обговорення. Що ти відчував? Чи відчував ти себе у безпеці? Що було тобі найважчим? Сподобалась тобі наша гра?

Вправа «Погано – добре». Спробуй скласти список корисного та шкідливого в ситуації:

Таблиця 3.3

«Учень втік із уроку»

ДОБРЕ	ПОГАНО
дихав свіжим повітрям	пропустив нову тему
відпочив	ризиковав своїм життям
спілкувався з друзями	покарають

Який стовпчик вийшов довшим? А ти почав би збігати з уроків?

4. *Рефлексія.* Закінчи речення «Найважливіше для мене.....»

«Сьогодні на занятті я відчув почуття.....»

5. *Релаксація.* "Килим літак" Початкова позиція – лежачи на спині.

«Ти лягаєш на чарівний килим-літак; він плавно і повільно піднімається, несе тебе по небу, тихенько похитує; вітерець ніжно обдуває втомлене тіло, відпочивай.

Далеко внизу пропливають будинки, ліси, поля, річки та озера. Поступово килим-літак починає зниження і приземляється в нашому класі. Потягнися, зроби глибокий вдих і видих, розплющ очі, повільно і акуратно сядь.

Розкажи, як ти відчуваєшся?

Сходинка сьома «Я зможу»

Завдання: розвивати здібності відчувати своє тіло, керувати своїм тілом; вчити розуміти емоційний стан іншої людини та адекватно висловлювати своє.

До заняття: аудіозапис, м'яч, ілюстрації

1. *Комунікативний етап.* Вітання. Новини» Що цікавого сталося за тиждень? «Лише веселі слова. Катаємо м'яч один одному, називаючи лише «веселі» (зелені, круглі, колючі).

2. *Психогімнастика.* Етюд "Кошенята" С. Маршак Психолог та дитина програють етюд спільно.

«Два маленькі кошеня посварилися в кутку,
сердита господиня взяла свою мітлу
і вимела з кухні котів, що б'ються,
не впоравшись при цьому, хто має рацію, хто винен.

А справа була вночі, зимою у січні,

Два маленькі кошеня змерзли на подвір'ї.

3. *Конструктивно формуючий етап.*

Дихальна гімнастика. Вихідна позиція лежить на спині. Вдих. М'язи живота розслаблені, починай робити видих, надуючи в животі уявну кульку, наприклад, червоного кольору. Пауза (затримка дихання) Видих. Втягни живіт сильніше. При вдиху губи витягуються трубочкою і п'ють повітря з шумом.

Окорухові вправи. лежачи на спині. Голова фіксована. Очі дивляться перед собою. Очі спочатку дивляться на відстань витягнутої руки, потім на відстань ліктя і ближче до перенісся.

Гра «Як вчинити?»

Для цієї гри потрібно кілька сюжетних картинок конфліктного змісту

а) Усі садять овочі, квіти, дерева, а одна дитина сидить без діла.

б) Діти саджають урожай, одна дівчинка набрала так багато фруктів, що не може утримати їх у руках.

в) Двоє дітей їдять щось смачне, а третє ні.

г) Діти грають, а в однієї дитини іграшок немає

д.) Дитина плаче.

Зображення лежать на столі зображеннями вниз. Дитина бере картинку по одній і підбирає свій вихід із ситуації.

- Покажи картинку, до якої більшою мірою підходить прислів'я

Усі сили віддай, а товариша рятує.

4. *Рефлексія* Що нового ти дізнався сьогодні? Чому навчився?

5. *Релаксація*. Вихідна позиція лежить на спині. Вдих. М'язи живота розслаблені, починай робити видих, надуваючи в животі уявну кульку, наприклад, червоного кольору. Пауза (затримка дихання) Видих. Втягни живіт сильніше. При вдиху губи витягуються трубочкою і п'ють повітря з шумом. (Можна використати спокійну музику.)

Сходінка восьма «Я зможу!»

Завдання: розвивати спостережливість; вивчати способам самовираження.

1. *Комунікативний етап.* Вітання. Настрій. «Хизувалки» (дитина розповідає про себе тільки добре, у тому числі і про себе – у майбутньому)

Етюд "У магазині дзеркал". «У магазині стояло багато великих дзеркал. Туди зайшов чоловік, на плечі мав мавпу. Вона побачила себе в дзеркалі (їм ти будеш) і подумала, що це інші мавпи. Почала вона корчити пики. Мавпа почала відповідати тим самим. Вона погрозила кулаком, тупнула ногою, зморщила носа, показала мову і т.ін. Що б не робила мавпа, дзеркало точно повторювало її рухи». А тепер пограємося навпаки: ти будеш мавпочкою, а я дзеркалом. Що ти відчував?

3. *Конструктивно формуючий етап.* Розтяжка "Зірка". Вихідна позиція - лежачи на спині, а потім на животі. Дитині пропонується зобразити своїм тілом зірку, злегка розвівши руки та ноги, а потім виконати розтяжки. Ускладнення у тому, що дитина виконує спочатку лінійні, та був діагональні розтяжки. .

Програвання ситуацій. "Так буде справедливо". Послухай розповідь: "Мама пішла до магазину. Як тільки за ними зачинилися двері, брати почали балуватися; вони то бігали навколо столу, то боролися, то кидали один одному, немов м'ячик, диванну подушку. Раптом клацнув замок, повернулася мама. Старший брат, почувши, що двері відчиняються, швидко сів на диван, а молодший не помітив приходу мами і продовжував грати з подушкою і потрапив у люстру. Люстра почала розгойдуватися, Мама розсердилася і поставила того, хто провинився в кут. Тоді старший брат підвівся з дивана і став поруч із братом".

- Чому ти став у куток, я тебе не карала? - Запитала мама. "Так буде справедливо" - відповів їй син. — Це ж я придумав кидатися подушкою. Мама зворушливо посміхнулася і вибачила обох братів.

- Як ти гадаєш, чому?

4.Рефлексія. Що тобі сподобалось? Що нового дізнався на занятті?
Чому навчився?

5. Релаксація. "Чарівний сон". Напруга розлетілося і розслабилося все тіло (2 рази). Губи не напружені, відкриті і теплі,(2рази) і слухняна наша мова бути розслабленою звик. (2 рази). Дихається легко....рівно.....глибоко.

Сходинка дев'ята «Я можу!»

Завдання: розвивати почуття впевненості у собі; формувати навички конструктивної поведінки.

До заняття: аркуш паперу, олівці, фломастери.

1. Комунікативний етап.

Вітання. Компліменти. Гра «Незакінчена пропозиція» Я розфарбую доброго чарівника... Коли мені погано.... Я вмюю... Я хочу.... Моя поведінка стала....

2. Психогімнастика. Вправа «Слухаємо себе». Давай сядемо зручніше, розслабимося і заплющимо очі. Уважно дослухайся до своїх відчуттів. (Ця вправа розвиває концентрацію уваги, сприяє зверненню себе, свої почуття). Що ти почув?

Вправа "Хто я?" Запиши на листочку якнайбільше відповідей на запитання «Хто я?» (Хлопчик, учень, дитина, син та ін.).

Вправа «Малюємо себе». Намалюй себе так, як хочеться. Тобі допоможе складений список та картинки у твоїй уяві, коли ти слухав себе.

3. Конструктивно формуючий етап. Розтяжка «Промінчики». Початкове положення - лежачи на спині. Почергове напруження та розслаблення шії, спини, сідниць, правих плеча, руки, кисті, боки, стегна, ноги, стопи, лівих плеча, кисті, боки, стегна, ноги, стопи.

Тілесні вправи (сидячи на підлозі). Руки лежать навколішки; поперемінно права рука вдаряє по лівому коліну і навпаки. Одночасно з ударом виконується рух очей в однойменний бік, а потім у протилежний

бік від руки. Рот максимально відкритий, мова захована. Виконуються поєднання руху рук, очей, і мови таким чином, що руки рухаються в послідовності, описаній вище, а очі спочатку в ту ж сторону, а потім в протилежну.

4.Рефлексія. Закінчи ці речення- Сьогодні я... Я радий за себе, що...

5. Релаксація. «Дерево, що розгойдується». Вихідне становище – стоячи. (В результаті покращується еластичність легень, кровообіг головного мозку).

Уяви себе якимось деревом. Коріння - це ноги, стовбур-тулуб, крона-голова і підняті вгору руки. Починає дмухати вітер і дерево плавно розгойдується: нахиляється вправо і вліво (3-5 разів) вперед і назад. Під час виконання рухів необхідно дотримуватись ритмічності дихання.

Сходинка десята «Я та інші»

Завдання: навчати способів конструктивного спілкування; розвивати почуття впевненості у собі;

До заняття: пластилін, лист картону 10:15

1. Комунікативний етап. Вітання. "Настрій". "Канатоходець". Дитина-канатоходець імітує прохід канатом (йде по прямій уявній лінії по підлозі): ковзає і балансує, утримує рівновагу. Фахівець дме на нього збоку, ніби намагаючись «здути» канатоходця з каната. Мета канатоходця - утриматися, незважаючи на будь-які перешкоди. Обговорення.

2.Психогімнастика. Рухові вправи. Вихідна позиція лежить на спині. Вдих. М'язи живота розслаблені, починай робити видих, надуючи в животі уявну кульку, наприклад, червоного кольору. Пауза (затримка дихання). Видих. Втягни живіт сильніше. При вдиху губи витягуються трубочкою і п'ють повітря з шумом.

3. Конструктивно формуючий етап. Пластиліновий живопис.

а) Підготовчий етап. Сядь зручно, розслабся. Згадай ситуацію (людину), що викликає в тебе неприємне почуття. Зосередься на своїх відчуттях, відзнач, у яких частинах тіла вони найсильніші.

б) Ліплення. А тепер на аркуші картону, розмазуючи і, як би втираючи пластилін, спробуй зобразити цю ситуацію чи людину. Стекою можна змінити контури, зняти зайвий шар пластиліну.

в) Обговорення. Розкажи, що ти зобразив? Що ти тепер відчуваєш? Можеш зробити з цим зображенням все, що хочеться, уявляючи, що всі неприємності зникають.

Вправа «Мої друзі» Пропонуємо намалювати дитині її друзів (вчителів, родичів) але не як людей, а у вигляді тварин, птахів, квітів, дерев. Обговорення.

4.Рефлексія. - Що сподобалося, що не сподобалося? Чому навчився?

Ось і піднялися ми з тобою на останню сходинку нашої драбинки. Я хочу подарувати тобі на згадку кілька правил, які стануть вам у нагоді, якщо ти дійсно хочеш, щоб всі ставилися до тебе добре, любили тебе і дружили з тобою.

(На гарній листівці)

✓ *Перш ніж перейдеш до якоїсь дії, скажи собі «СТОП»*

✓ *Перш ніж перейдеш до якоїсь дії, глибоко вдихни і порухай до 10.*

✓ *Перш ніж перейдеш до дії, сильно стисніть кулачки і розтисніть їх 10 разів*

✓ *Стався до людей так, як ти хотів би, щоб ставилися до тебе.*

Отже, дитина з порушеннями інтелекту часто не відповідає вимогам, які пред'являє до неї суспільство, вона не готова до виконання певних соціальних ролей тією мірою, якою це очікують від неї оточуючі. У свою чергу вона вважає, що не отримує від суспільства того, на що має право розраховувати. Суперечність між біологічною та соціальною незрілістю

дитини з порушеннями інтелекту, з одного боку, та вимогам суспільства з іншого, є реальним джерелом девіації [5].

Для вирішення проблем дитини з порушеннями інтелекту та надання їм допомоги необхідно знати психологічні їх особливості. При побудові профілактичної роботи з дітьми необхідно виходити з положення про те, що ефективність будь-якого впливу - соціального, психологічного чи педагогічного, значною мірою залежить від знання, розуміння та точного визначення, особливостей особистості дитини з порушеннями інтелекту.

3.3. Програма групової роботи з профілактики девіантної поведінки дітей з інтелектуальними порушеннями

Програма профілактики спрямована на подолання девіантної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями [4, 16].

Метою даної програми є виправлення порушень у сфері міжособистісного спілкування, профілактика девіантних реакцій.

Завдання:

- створити умови для розвитку позитивних емоційних реакцій;
- формувати навички конструктивного реагування у ситуаціях емоційного напруження;
- оптимізувати поведінкові прояви емоційних реакцій.

Програма складається із 7 занять.

Рекомендується проводити заняття у груповій формі.

Формування адаптивних якостей особистості у цьому випадку буде здійснюватися через формування активної життєвої позиції та навчання навичок вирішення проблем на конструктивному рівні, позитивною самооцінки, навичок постановки реалістичних цілей, зниження внутрішньої конфліктності та напруженості.

Таблиця 3.4

**Зміст занять профілактики девіантної поведінки у дітей
молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту**

№ заняття	Ціль заняття	Зміст заняття
Заняття 1	встановлення психологічного контакту	Вітання Вправа – розминка: «Маска» Вправа «Сплутані ланцюжки» Рефлексія Вправа «Долонь у долоню» Рефлексія Живе дзеркало Медитативна техніка Рефлексія
Заняття 2	створення умов розвитку позитивного емоційного фону	Вітання Групова гра «Циферблат» Техніка РЕТ. Раціонально-емотивна уява. Гра «Створення світу» Рефлексія
Заняття 3	створення умов для зняття агресивних проявів	Вітання Групова вільна дискусія Групова гра "Картина на згадку" Метод ідентифікації та корекції дисфункціональних думок Рефлексія
Заняття 4	формування навичок конструктивного реагування в ситуаціях емоційного напруги	Вітання Психологічна гра «Підводний човен» Метод «повінь» Рефлексія
Заняття 5	створення умов розвитку позитивних емоційних реакцій	Вітання Психологічна гра «Симпатія групи» Групова дискусія на тему: «Взаємини з оточуючими – права та обов'язки» Фіксація уваги на протиріччях у судженнях Рефлексія
Заняття 6	поведінкові оптимізація прояви емоційних реакцій	Вітання Вправа «Я думаю» Вправа «Я відчуваю» Навчання методу формування стратегії самоконтролю та навчання самостереженню Вправа «Чого я соромлюся?» Рефлексія
Заняття 7	формування навичок конструктивного реагування в ситуаціях емоційного напруги	Вітання Ділова гра «Подорож на повітряній кулі» Медитативна техніка «Тренування емоційного стійкості» Рефлексія

До таких умов належать: оптимізація провідної діяльності школярів; сполученість профілактичних цілей, змісту та методів модифікації поведінки дітей із девіантною поведінкою. У групі необхідно створити атмосферу безумовного прийняття та довіри, яка буде сприяти саморозкриттю, дослідженню школярами свого внутрішнього світу та вибору найбільш оптимального напрямку розвитку.

Таблиця 3.5

**Методи психологічної профілактики девіантної поведінки
молодших школярів**

Методи	Техніки, прийоми, методики
Методи корекції емоційних станів	Контактна десенсибілізація Емотивна уява Метод «Повінь»
Методи саморегуляції	Медитативна техніка Метод формування стратегії самоконтролю
Когнітивне переструктурування	Групова дискусія Прийом звернення уваги на протиріччя у судженнях Ідентифікація та корекція дисфункціональних думок
Методи зниження небажаної поведінки	Тайм-аут Реакції групового засудження негативної поведінки
Методи формування позитивної поведінки	Репетиція поведінки за допомогою групових ігор, рольової гри Програма жетонного підкріплення

Таким чином, програма профілактики девіантної поведінки молодших школярів з порушеннями інтелекту, включає комплекс вправ, спрямованих на реалізацію вербальної активності, розвиток самоконтролю, створення доброзичливої атмосфери, емоційну розрядку, зняття м'язових затискачів.

ВИСНОВКИ

Застосування сукупності теоретичних та експериментальних методів дослідження дозволило вивчити особливості порушення поведінки учнів з інтелектуальною недостатністю та виявити загальні та специфічні закономірності формування девіації та зробити деякі важливі висновки.

1. В результаті аналізу загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури було з'ясовано, що прояви порушень поведінки у молодших школярів зовні подібні до проявів порушень поведінки в учнів із нормотиповим розвитком. Дослідження різних авторів показують, що у школярів з інтелектуальними порушеннями можуть спостерігатися різні порушення поведінки: агресія, крадіжки, втечі, бродяжництво, вживання алкоголю, наркотичних речовин, куріння та ін., але істотно відмінності визначаються за обсягом порушеної поведінки та її характером. Більшість дослідників визнають, що серед різних форм порушень поведінки у дітей з порушеннями інтелекту переважають агресивна поведінка і втечі.

2. Слід зазначити, що природа виникнення і розвитку девіантної поведінки у дітей з інтелектуальними порушеннями не вичерпується дією біологічних факторів (церебрально-органічних та ендокринних порушень, психопатоподібних синдромів тощо), а багато в чому визначається причинами соціально-психологічного характеру. Визнаючи соціальні чинники визначальними в генезі даного явища та враховуючи можливий опосередкований вплив інтелектуального дефекту на підвищення ризику поведінкового неблагополуччя, ми вважаємо, що у попередженні та подоланні порушень поведінки спеціальна соціально-педагогічна допомога набуває провідного значення.

3. В результаті проведення констатувального експерименту було виявлено, що у молодших школярів з порушеннями інтелекту спостерігається розвиток передумов, що сприяють формуванню девіантної поведінки. За графічною методикою «Кактус» виявлено, що найбільш

характерними для школярів 3 класу з інтелектуальними порушеннями є відчуття самотності, відторгнення (63% школярів), агресивність виявлено у 53% молодших школярів, також високі показники виявлено за параметрами тривоги, імпульсивності і невпевненості в собі (45%).

4. Аналіз результатів за методикою «Неіснуюча тварина» дав можливість говорити про високій рівень емоційного порушення, гостру тривогу, захист від дорослих людей, агресивний захист дитини, великі страхи (63% учнів). Більше половини учнів (54%) зображують на своїх малюнках зуби і роги, що свідчить про вербальну агресію, людина захищається від нападок, критики, часто грубістю. Діти промальовують асоціальну символіку (54%): сигарета, чарка, що говорить про стресовий стан, негативістичні реакції, агресію. Малювання механічних пристроїв в тілі тварини і сильний натиск на олівець свідчить про велику тривожність та проблеми з психікою (45% школярів).

5. Аналіз даних і їх розподіл по шкалам тесту дав можливість визначити і узагальнити типи школярів, що приймали участь у дослідженні. школярі з агресивними проявами різного ступеня і форми становлять 54% групи, нейтральні – 27%, і ображені, знехтувані становлять 18%. Саме учні першої і третьої груп найбільше будуть схильні до різноманітних проявів девіації, агресія може проявлятися на образи на невизнання у колективі однолітків, може бути захисною реакцією, а може бути направленою на себе - аутоагресія.

6. Аналіз отриманих даних підтвердив необхідність проведення систематичних профілактичних заходів з молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями.

Було визначено соціально-педагогічні причини виникнення девіацій у школярів, серед них: криза інституту сім'ї; збільшення кількості родин з асоціальним стилем виховання; низький соціальний статус дитини, конфлікти з вчителями.

Відповідно, соціально-педагогічні умови профілактики визначаються як: комплекс занять з розвитку та корекції механізмів регулювання поведінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; корекційна робота з учнями у навчальному; формування спеціальних навичок регулювання; підвищення науково-методичного рівня вчителів.

Рекомендується використання технологій: проведення тренінгів партнерського спілкування; соціально-педагогічна допомога родинам; комплекс занять з розвитку та корекції механізмів регулювання поведінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; корекційну роботу з учнями; правова освіта (лекції, освітні програми); соціальний захист і реабілітація дітей із асоціальних родин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апетик Н.М. та ін. Психокорекційні техніки як засіб формування адекватного образу Я і саморегуляції неповнолітніх з поведінковими девіаціями Чернівці: Рута, 2000. 41 с.
2. Афанасьєва В. В. Педагогічна профілактика агресивної поведінки підлітків в умовах загальноосвітньої школи Соціальна педагогіка: теорія та практика : Методичний журнал. 2010. N 2. С. 55-61.
3. Афанасьєва В. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у навчальному процесі Соціальна педагогіка: теорія та практика : Методичний журнал. 2009. N 1. С. 47-52.
4. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків на основі гуманізму Соціальна педагогіка: теорія та практика : Методичний журнал. 2009. N 4. С. 40-46.
5. Баранов В.В., Похлебін І.О. Дослідження автобіографії девіантного підлітка як один з прийомів вивчення його десоціалізації *Практична психологія та соціальна робота*. 2001. №9. С. 43- 45.
6. .Бенько Л. Нормативна і девіантна поведінка особистості в умовах соціалізації Соц. психологія . 2006. N 5. С. 64-69.
7. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій К.: МАУП, 2006. 88 с.
8. Бидюк А. В. Девіантна поведінка як чинник порушення життєвої компетенції підлітків Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максимовича. Т. XI, Ч. 6. К., 2009. С. 21- 25.
9. Василіу Г. Б. Девіантна поведінка підлітків як соціальнопсихологічна проблема Педагогіка та психологія: наук. вісн. Чернівецького університету. Чернівці, 2009. Вип. 498. С. 15-21.
10. Ваховецька Г. С. Сутність девіантної поведінки та механізми її регуляції Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту

психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максимовича. Т. XI, Ч. 6. К., 2009. С. 65-73.

11. Гапон Н. П. Соціальна психологія: навч. посібник Львів, 2008. 366 с.

12. Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки Вісн. Акад. адвокатури України. 2011. № 3. С. 109- 122.

13. Кіясь А. В. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр.. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка Т. XI, Ч. 6. К, 2009. С. 198-205.

14. Коваль В. В. Девіантна поведінка неповнолітніх: технологія їх соціальної реабілітації Наука і освіта . 2006.N 1- 2. С. 103-108.

15. Кондрашенко В.Т. Девіантна поведінка у підлітків. К, 2008. 205с.

16. Когут С. Девіантна поведінка дітей та молоді: проблеми й шляхи подолання Вісн. Львів. ун-ту. Сер. пед . 2008. Вип. 24. С. 190-197.

17. Корда Л. Корекційна робота з дітьми девіантної поведінки (з досвіду роботи) *Освіта і упр* . 2006. N 2. С. 149-154.

18. Козубовська І.В., Товканець Г.В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород: Патент, 1998. 195 с.

19. Кручок В. Дитяча злочинність – прояв бездоглядності *Юридичний вісник України*. 2000. 8-14 червня (№23). С.98-107

20. Лазаренко О. Соціально-педагогічний аспект у профілактиці девіантної поведінки підлітків *Рідна школа : наук.- пед. журн.* 2009. № 5/6. С. 43-45.

21. Лобанова А. Соціологічна підготовка майбутніх педагогів як чинник ефективності превенції девіантної поведінки підлітків та молоді *Рідна школа : наук.-пед. журн.* 2010. № 7/8. С. 33-37.

22. Лозіна О. Психолого-педагогічні особливості роботи з девіантними підлітками *Нова пед. думка* . 2010. N 1.С. 114- 117.
23. Максимова Н.Ю. Психологічна профілактика схильності до алкоголю та наркотиків і психокорекційна робота з підлітками групи ризику *Практична психологія та соціальна робота*. №2 2002. С. 2-9.
24. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник – К.: Либідь, 2011. 520 с.
25. Максимова Н. Ю. Безпека життєдіяльності: соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії: навч. Посібник. К.: Либідь, 2006. 328 с.
26. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посіб. К.: ВПУ «Київський ун-т», 2002. 308 с.
27. Маркін І. В. Роль системних чинників у формуванні агресивної поведінки Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максимовича. Т. XII, Ч. 6. К., 2010. С.216-224.
28. Міщак Л. І. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей та підлітків: навчальний посібник Запоріжжя, 2003. 107 с.
29. Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді К 2000. 200 с.
30. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник К. Академвидав. 2003. 447 с.
31. Ніколлаєнко О. С. Профілактика й корекція девіантної поведінки підлітків: наук. –метод. посібник Чернівці: Рута, 2004. 80 с.
32. Оржеховська В.М. Про концепцію превентивного виховання дітей і молоді *Практична психологія та соціальна робота*. №3 2001. С.8-19.
33. Поводюк Ю. Г. Проблема девіантної поведінки підлітків Проблеми відродження духовності в умовах глобальної кризи: матеріали Ірпінських

між нар. Наук.-педагогічних читань 27-28 травня 2010 р. Ірпінь, 2010. Ч. 1. С.271-275.

34. Полянська О. Р. Профілактична діяльність інтернатних закладів щодо запобігання порушень у поведінці дітей-сиріт молодшого шкільного віку Освіта як важлива соціокультурна детермінанта становлення особистості: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 19 лист. 2010 р.) Хмельницька гуманітарнопедагогічна академія. Хмельницький: ХГПА, 2010. С. 200-204.

35. Панфилова М.А. Графическая методика «Кактус» Текст.: Обруч. - 2000. №5. С. 67-76.

36. Потапюк Л. Проблема профілактики девіантних форм поведінки молоді: психолого-педагогічні аспекти *Пед. пошук* . 2008. N 1. С. 55-57.

37. Підласий І.П., Шарапова О.В. Корекція девіантної поведінки молодших школярів: Експериментальні матеріали Черкаси: ЧДГУ, 2002. 44 с.

38. Синьов В. Встановлення психологічного контакту у вихованні неповнолітніх з девіантною поведінкою *Рідна шк* . 2009. N 5/6. С. 40-43.

39. Скребець О.М. Психолого-педагогічні аспекти виховання учнів з девіантної поведінкою в загальноосвітній школі *Постметодика* . 2009. N 2. С. 23-25.

40. Сопрун І.П. Агресивна поведінка сучасних дітей *Наука і освіта* 2006. № 5-6. С. 99-101.

41. Співак В.І. Особливості організації цілісної системи профілактики девіантної поведінки у школярів Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Корекц. педагогіка і психологія . 2011. Вип. 3. С. 187-192

42. Супрун М. Девіантна поведінка дітей і підлітків: соціальнопсихологічний аспект *Соц. психологія* . 2009. N 2. С. 178-185.

43. Тарновська О.С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота: Навч.-метод. посіб. Ч. 1 ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Рута, 2003. 82 с.

44. Тарновська О.С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота: Навч.-метод. посіб. Ч. 2 ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці: Рута, 2003. 72 с.

45. Тенденції розвитку девіантної поведінки неповнолітніх та міжсекторальна стратегія її профілактики в сучасних умовах: зб. наук. статей учасників методологічного пошукового семінару./ За заг. ред.. Оржеховської В. М. Тернопіль: Терно-граф, 2007. 67 с

46. Тренінг психокорекції девіантної поведінки підлітків *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. №1 С. 20-22; №2. С. 16-17

47. Ткач Б.М. Нейропсихологічні причини виникнення девіантної поведінки у неповнолітніх Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр.. Ін-ту психології ім.. Г. С. Костюка Т. XI, Ч. 6. К, 2009. С. 395-400.

48. Федорченко Т. Причини девіантної поведінки дітей молодшого шкільного віку *Рідна шк* . 2007. N 7-8. С. 38- 40.

49. Федорченко Т.С. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навч.-метод. посібник К., 2003. 128 с.

50. Христюк О. Девіантна поведінка підлітків з особливостями розвитку інтелекту *Дефектологія* . 2008. N 4. С. 36-39.

51. Хромова О.Л. Деформації в особистісному розвитку і поведінці підлітка під впливом проблемної сім'ї Тенденції розвитку девіантної поведінки неповнолітніх та міжсекторальна стратегія її профілактики в сучасних умовах: зб. наук. статей учасників методологічного пошукового семінару. Тернопіль: Терно-граф, 2007. С. 40-42.

52. Чеботарьова О.В., Блеч Г.О., Гладченко І.В., Трикоз С.В., Ярмола Н.А., Сухіна І.В. Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними порушеннями. К. Ранок. 2020. 256с.

53. Чорна К.І. Моральні засади попередження девіантної поведінки підростаючого покоління Тенденції розвитку девіантної поведінки неповнолітніх та міжсекторальна стратегія її профілактики в сучасних умовах: зб. наук. статей учасників методологічного пошукового семінару. Тернопіль: Терно-граф, 2007. С. 43-46.

54. Чудаєва Н.В. Девіантна поведінка підлітків: гендерні аспекти Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максимовича. Т. XI, Ч. 6. К., 2009. С. 449-457.

55. Шипіцина Л.М., Іванов Є.С. Порушення поведінки учнів допоміжної школи. Уельс: Колег Елідір, 1992.

56. Юнг Н.В. Психологічні особливості девіантної поведінки сучасних підлітків *Наука і освіта* . 2008. N 8/9. С. 128-132.

57. Яворська Г.Х. Діагностика стану готовності майбутніх правників до профілактично-педагогічної роботи з підлітками девіантної поведінки *Наука і освіта* . 2010. N 7. С. 275- 279.

ДОДАТКИ

Додаток А

Приклади малюнків учнів 3 класу спеціальної школи за
графічною методикою «Кактус»

